स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानको बाह्रौ स्थापना दिवशका अवसरमा आयोजित

नेपालको संविधान र स्थानीय शासन विषयक राष्ट्रिय गोष्ठी

प्रतिवेदन

वैशाख ६, २०७३, काठमाडौं

स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान

काठमाडौं

१. पृष्ठभूमी

नेपालमा संविधान सभावाट पारित भएको "नेपालको संविधान" २०७२ लागु भएको पनि ६ महिना भन्दा वढी भैसकेको छ । संविधान जारी हुनु एक महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । संविधानको सफल कार्यान्वयन एक चुनौतीपूर्ण कार्य हो । संविधानले निर्धारण गरेका प्रदेश, स्थानीय तह नगरपालिका र गाउँपालिकालाई संवैधानिक रुपमा क्रियाशिल वनाउन निर्वाचन अनिवार्य भएको छ । निर्वाचित पदाधिकारी मार्फत स्थानीय शासन पद्धति सुदृढ गर्दै सेवा प्रवाह सुनिश्चित गरिनु पर्छ भन्ने वारे अध्ययन, अनुसन्धान र वकालत गर्दै आएको स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानको बाह्रौ स्थापना दिवसका अवसरमा मिति २०७३ वैशाख ६ गते "नेपालको संविधान र स्थानीय शासन" विषयक राष्ट्रिय गोष्ठीको आयोजना गरियो । प्रतिष्ठानका अध्यक्ष श्री वीरेन्द्र बहादुर देउजाको अध्यक्षतामा प्रतिष्ठानका सचिव तथा निर्देशक श्री विनोदप्रसाद ढकालद्वारा संचालित यस गोष्ठीमा पूर्व उप प्रधानमन्त्री एवं नेपाली कांग्रेसका वरिष्ठ नेता तथा सांसद श्री रामचन्द्र पौडेल प्रमुख अतिथिको रुपमा सहभागी हुनु भयो । अन्य सहभागीहरुमा व्यवस्थापिका संसदका सदस्य, प्रशासकीय अदालतका अध्यक्ष, नेपाल सरकारका सचिव एवं उच्च पदस्थ अधिकारीहरु, त्रिविका प्राध्यापकहरु, संवैधानिक निकायमा पूर्व पदाधिकारीहरु, गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगका सदस्यहरु, नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव, सचिव एवं उच्च पदस्थ अधिकारीहरु, विकास साझेदार संस्थाका प्रतिनिधि, स्थानीय निकायका संघ महासंघका प्रमुख तथा प्रतिनिधि, निजी क्षेत्र तथा गैससका प्रतिनिधि, गाउँ विकास समितिका सचिवहरु, संवैधानिक एवं स्थानीय शासनका विज्ञहरु, संचार माध्यमका प्रतिनिधि, स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानका सदस्यहरु लगायत रहनु भएको थियो । सहभागीहरुको नामावली अनुसूची १ मा दिईएको छ ।

प्रतिष्ठानको तर्फबाट उपाध्यक्ष श्री वंशीधर घिमिरेले स्वागत मन्तव्य राख्नु भएको थियो । प्रमुख अतिथि श्री रामचन्द्र पौडेलले पानसमा बत्ती बाली गोष्ठीको उद्घाटन गर्नु भएको थियो । नेपाल सरकारका मुख्य सचिव डा. सोमलाल सुवेदीले "नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको आर्थिक अधिकार र मानव स्रोतको व्यवस्थापन" र पूर्व संविधान सभाका सदस्य एवं स्थानीय शासन विज्ञ श्री कृष्ण प्रसाद सापकोटाले "नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको सरकार संचालनका अवसर र चुनौतीहरु" सम्वन्धमा अलग अलग कार्यपत्रहरु प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । कार्यपत्रमाथि क्रमशः पूर्व मुख्य सचिव डा. विमलप्रसाद कोइराला र राजनीतिक विश्लेषक श्री तुलनारायण साहले टिप्पणी गर्नु भएको थियो । सोही समारोहमा नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति, २०६८ को सफल कार्यान्वयन गर्ने गाउँ विकास समितिहरु मध्ये मोरङ जिल्लाको तेतरीया र प्यूठान जिल्लाको भिंग्री गाउँ विकास समितिलाई कदरपत्र, दोसल्ला, फूलमाला र नगद रु ५००० सहित पुरस्कृत गरिएको थियो ।

२. गोष्ठीको उद्देश्यः

नेपालको सर्वाङ्गीण विकास विकेन्द्रित शासन पद्धतिबाट मात्र सम्भव छ भन्ने सिद्धान्तबाट अभिप्रेरित भई स्थानीय स्वायत्त शासन पद्धतिको प्रवर्द्धन गर्दै विकासको प्रतिफल समुदायसम्म पुऱ्याई स्थानीय प्रजातन्त्रको सुदृढीकरणमा सहयोग पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ वि.सं. २०६२ सालमा स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान स्थापना भएको हो । यस अवधिमा प्रतिष्ठानले स्थानीय स्वायत्त शासन पद्धतिको सिद्धान्त, नीति र व्यवहारसँग सम्बन्धि विषयमा पैरवी एवं सर्वेक्षण, अध्ययन, अनुसन्धान, प्रकाशन र सूचना प्रवाह सम्बन्धी दर्जनौं कार्यहरु गर्दै आएको छ । स्थानीय निकायहरु र केन्द्रीय निकायहरु बीचको समन्वय र सहयोगलाई सबल र स्थायी बनाउन मद्दत गर्ने र स्थानीय निकायमा अधिकारको पूर्ण निक्षेपण गर्ने कार्यमा समयानुकुल वहस, पैरवी गर्दै आएको यस प्रतिष्ठानले राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरका नीति, निर्देशिका, कार्यविधि, रणनीतिहरु तर्जुमा गर्न सम्बन्धित निकायलाई प्राविधिक सहयोग गर्दै आएको छ । विभिन्न उतार चढावका वावजुत प्रतिष्ठान ११ वर्ष पुरा भै वाह्रौ वर्षमा प्रवेश गरेको छ । आफ्नो वाह्रौ स्थापना दिवशका अवसरमा आयोजित यस राष्ट्रिय गोष्ठीका सहभागिहरुलाई स्वागत गर्दै प्रतिष्ठानका उपाध्यक्ष श्री बंशीधर घिमिरेले गोष्ठीको उद्देश्यहरुमाथि प्रकाश पार्नुभएको थियो । यस गोष्ठीका उद्देश्य देहाय वमोजिम रहेका छन्ः

(१) संविधान सभाले लागू गरेको नेपालको संविधानमा स्थानीय सरकार संचालन, वित्तिय स्रोत र मानवीय संसाधन व्यवस्थापन सम्बन्धी भएका व्यवस्था र यसवाट स्थानीय शासन पद्धतिमा पार्ने असरका वारेमा व्यापक छलफल गरी सुझाव प्राप्त गर्ने ।

(२) स्थानीय शासन पद्धतिको संस्थागत सुदृढीकरणका लागि गाउँ विकास समितिहरुलाई प्रोत्साहन गर्न नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ कार्यान्वयनमा उत्कृष्ट कार्य गर्ने गाविसहरुलाई सम्मान गर्ने ।

३. कार्यपत्र प्रस्तुतिः

(१): नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको आर्थिक अधिकार र मानव स्रोतको व्यवस्थापन

नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको आर्थिक अधिकार र मानव स्रोतको व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यपत्र नेपाल सरकारका मुख्य सचिव डा. सोमलाल सुवेदीले प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । कार्यपत्रको पूर्ण पाठ अनुसूची २ मा दिईएकोछ । कार्यपत्रका टिप्पणीकर्ता नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव डा. विमलप्रसाद कोइरालाले आफ्नो टिप्पणीमा देहायका विषयहरु समेट्नु भएको थियोः

- कार्यपत्र गहन छ यसले स्थानीय तहको वित्तिय र मानवीय स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धीका महत्वपूर्ण विषयहरु समेटेको छ
- कुनै पनि धारा परिवर्तन गर्न सकिने व्यवस्था नेपालको संविधानको एक महत्वपूर्ण व्यवस्था हो
- संविधान निर्माण गर्दा राजनैतिक दलहरुले "पोलिटिकल क्याप्चर" गर्नुलाई सकारात्मक रुपमा लिन सकिदैन
- संविधान बनाउँदा मुलुकमा भएको पूर्वाधारको विश्लेषण गर्न सकेको आभाष भएन ।
- संविधान लागु गर्न कर्मचारी, कर्मचारीको क्षमता, स्रोतको व्याख्या गरिएको छैन ।
- स्थानीय निकाय प्रदेश अन्तरगत रहने व्यवस्थाले गर्दा पूर्ण निक्षेपण र स्थानीय आवश्यकता र जनइच्छा बमोजिम काम गर्न असहज हुन सक्नेछ ।
- यस व्यवस्थाले गर्दा ७ वटा प्रदेशमा छुटाछुट्टै किसिमका स्थानीय निकाय बन्न सक्ने देखिन्छ । "स्थानीय निकाय सप्तरंगी पो हुने हो कि" ?
- स्थानीय निकाय सफल बन्न मुलतः तीन वटा तत्वहरु आवश्यक पर्ने हुन्छ (१) छरितो केन्द्र, (२) समन्वयकारी प्रदेश, र (३) बलियो स्थानीय निकाय तर हाम्रो वर्तमान संविधानले स्थानीय निकाय बलियो बनाएन ।
- भन्दा चाहिँ संविधान आए पछि सबै समस्याहरुको हल हुन्छ भनियो तर त्यसपछि समस्या झन् अल्झिने र बल्झिने काम भयो । यस्तै अवस्था कायम रहिरहे राज्यले ठूलो मूल्य चुकाउनु पर्ने अवस्था आउन सक्छ ।
- नेपालमा यस अघि पनि विकेन्द्रीकरण लागु गर्न खोजिएको थियो । तर स्वायत्तता नभएकोले विरोधाभाषमै अल्झियो ।
- यो संविधानले कस्तो राज्यको कल्पना गरेको हो, स्थानीय तह भनेको के हो भन्ने प्रष्ट छैन, स्थानीय तह स्वायत्त सरकारका रुपमा रहनु पर्ने थियो तर त्यसो गर्न सकिएन । वर्तमान संविधानले स्थानीय सरकारको परिकल्पना भन्दा स्थानीय निकायकै स्वरुप लिने

छाँट आयो । अधिकार दिइएको छ तर अधिकार कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक स्रोत साधन कहाँबाट जुटाउने त्यसको व्याख्या गरेको देखिएन ।

- आर्थिक अधिकार स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र केन्द्र सरकारसँग बाझिएका छन् । त्यसो गर्नु भन्दा काम थोरै दिने तर काम गर्न आवश्यक स्रोत साधनको सुनिश्चित गर्ने गरी अधिकार दिनुपर्छ । तिमी पटुका कस, हामी राजनीति गर्छौं, खीर पछि खाउँला भने जस्तो भयो । जनताले स्थानीय सरकारको बोध गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन ।
- गाविसलाई पैसा दिने तर यो ठाउँमा खर्च गर भन्ने के यो व्यवस्था ठीक भयो ? स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा के छैन तर काम केही मात्र गरेको छ । किन ? Function define र fund ले support भएन । त्यो ढंगले विकेन्द्रीकरण भएन । विकेन्द्रीकरण र संघीयता एक अर्कोमा पूरक होइनन् । संघीयतामा झन् विकेन्द्रीकरण चाहिन्छ ।
- प्रहरी प्रशासन देशमा स्थानीय, प्रादेशिक र केन्द्रीय गरी तीन प्रकारका हुन सक्ने व्यवस्था छ । यसले डरलाग्दो अवस्था आउन सक्छ । छुटाछुटै निकायले प्रहरी भर्ना गर्दा चेन अफ कमाण्ड कसको हातमा रहने भन्ने खतरा हुन सक्छ ।
- स्थानीय सरकारलाई केन्द्र र प्रदेशले समान व्यवहार गर्दा वा दर्जा प्रदान गर्दा सेवा प्रवाह प्रभावित हुन सक्छ ।
- हाल प्रशासनिक कर्मचारीहरुको संलग्नतामा आयोग बनाउने गरिएको तर अर्थशास्त्री, भूगोलविद् र संस्कृतिविद् राखेर आयोग गठन गरेको भए भूगोल, संस्कृति र आर्थिक क्रियाकलापमा सामञ्जस्यता ल्याउन सजिलो हुनेथियो ।
- सरकारले के गर्ने, कर्मचारीले के गर्ने भन्ने भन्दा राजनैतिक दलहरुले साझा अवधारणा तयार गरी स्थानीय सरकारको प्रारुप तयार गर्न पहल गर्नुपर्छ ।
- केन्द्र र प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई अनुदान दिँदा (सशर्त र निशर्त) काम प्रष्ट्याउनु वा शर्त राख्नु भन्दा स्वायत्त अधिकार दिने विषयमा सोच्नुपर्दछ । स्थानीय सरकार कमजोर हुनु भनेकै राज्य कमजोर हुनु हो । सरकारले दिएको अनुदान प्रयोग गर्न के हालको स्थानीय सरकार सक्षम छ ? वहाँको प्रश्न थियो ।
- संघीय संविधान जारी भए तापनि हालसम्म देशमा एकात्मक सरकार नै छ । स्थानीय सरकारको हालको संख्यामा भारी कटौती गरी स्थानीय सरकारलाई अधिकार दिने र अधिकारको प्रयोग गर्ने क्षमताको विकास गर्नुपर्छ ।
- राजनीतिक दलहरुले हालसम्म संघीय संरचना तयार गर्ने विषयमा सोचेका छैनन् अव स्थानीय सरकारले स्वायत्तताको उपयोग गर्दै जनतासँग संविधान कार्यान्वयनमा विवेकपूर्ण निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- जनताले एक ठाउँबाट कर तिर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेमा केन्द्र राज्य र स्थानीय निकायले समेत गरी तीन ठाउँवाट कर लिने व्यवस्था प्रजातान्त्रिक पद्धति होईन यसमा सुधार गरी एक पटक र एकै ठाउँमा मात्र कर तिर्ने व्यवस्था हुनपर्दछ ।
- संविधानको आँखाबाट ५० वर्ष पछिको नेपाल हेर्न सक्नुपर्थ्यो तर हाम्रो संविधानले ५ महिना पछिनै आउन सक्ने विषय पनि हेर्न सकेनछ ।

प्रस्तुत कार्यपत्रमा केही विज्ञहरुको सुझाव/धारणा यस प्रकार छ:

(१) श्री लालबाबु प्रसाद यादवः व्यवस्थापिका संसदका मा सदस्य (नेकपा एमाले)

- हालको संविधानलाई नैतिक समर्थन छ, संविधान बनाउने मध्येको एक सदस्य भएकोले संविधानको जिम्मा लिन्छु किनकि ९० प्रतिशत सभासदको सहभागिता र ८६ प्रतिशत सभासदको समर्थनमा संविधान जारी भएको हो । जबकि अमेरिकी संविधान ५२ प्रतिशत सभासद र भारतको संविधान ५६ प्रतिशत सभासदको समर्थनमा जारी भएको थियो ।
- अमेरिकाको संविधानमा सुरुमा स्थानीय निकाय बलियो बनाउदा त्यहाँ हिंसा भड्केको थियो र अब्राहं लिंकनले संविधान मिचेर केन्द्र बलियो बनाएपछि मात्र समस्या समाधान भएको थियो ।
- नेपालको संविधान फरक फरक सोच, व्यवहार भएका राजनैतिक पार्टीहरुको सहमतिको दस्तावेज हो यसलाई संसोधन गरी मिलाउन सकिन्छ ।

(२) श्री भोजराज पोखरेलः पूर्व प्रमुख आयुक्त, निर्वाचन आयोग

- संविधान जारी भएपछि समस्याहरु आएका छन् । संविधान कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्ने काम अहिलेको मुख्य चुनौति हो । यसका लागि के कस्ता कार्यहरु हुदैछन् सो स्पष्ट हुनु पर्दछ ।
- संविधान जारी भएपछि आएका विरोधका स्वरहरुलाई कसरी समाधान गर्ने भन्ने कुरा राजनीतिक दलहरुले सोच्नुपर्ने हुन्छ ।
- २०७४ माघ ४ गते यस संसदको म्याद समाप्त हुन्छ । त्यसभन्दा अगावै अर्को संसदको चुनाव गरी सक्नुपर्ने हुन्छ । त्यस मितिका दिन पुनः यस संसदको म्याद थपको कुरा आयो भने संविधान असफल हुनाको साथै राजनैतिक दलहरु समेत असफल हुनेछन् ।
- हालको काम गराइएको अवस्थालाई हेर्दा भविष्य सफल हुन कठिन छ ।
- स्थानीय निकाय सफल भयो भने मात्र राज्य सफल हुन्छ ।
- हालसम्म पुरानो संरचनामै देश चलेको छ । नयाँ संविधान अनुसार पुनर्संरचना कसरी गर्ने ?
- जनचाहना र नेतृत्व वर्गको सोचमा ठूलो अन्तर देखिएको छ नेतृत्ववर्गले समयमै यस विषयमा ध्यान दिई समाधान दिन सक्नु पर्छ ।
- संविधानले पूरा गर्न नसकेका कुरा वा प्रष्ट नभएको कुरा ऐन नियमले प्रष्ट गरी जनचाहना पुरा गर्नुपर्छ, यसको व्याख्या र विश्लेषण हुनु पर्छ तर हाल सम्म यसतर्फ कदम अगाडि बढेको देखिएन ।

(३) श्री सूर्यनाथ उपाध्यायः पूर्व प्रमुख आयुक्त, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

- संविधान आइसकेको छ । त्यसैले संविधान कस्तो हुनु पर्थ्यो भन्ने कुरा पछि परि सक्यो, अव संविधान कसरी कार्यान्वयन गर्ने भन्ने कुरा हो, कार्यान्वयन गर्ने उपायहरु समेत

कार्यपत्रमा आएको भए राम्रो हुने थियो । किनकि हालको तरल अवस्था व्यवस्थापन गर्नुपर्छ ।

- जिल्लासभाले समन्वय गर्ने भनेको के हो यो स्पष्ट छैन यसलाई कसरी प्रष्ट गर्ने हो सोको उपाय समेत पत्ता लगाउनु पर्छ ।
- संविधान जनप्रतिनिधिहरुले नै तयार गर्ने हो, तर यसमा समस्या वा विवाद आइसकेपछि राजनैतिक नेतृत्वलेनै यसको समाधानका उपायहरु समेत खोजी गरी कार्य गर्नुपर्छ ।
- संविधानलाई आक्रमण वा वचावट गर्नुभन्दा समस्या समाधान कसरी गर्ने त्यस विषय तर्फ गम्भीर हुनुपर्छ ।
- स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानले आयोजना गरेको यो कार्यक्रम अतिनै महत्वपूर्ण छ । कार्यपत्र सान्दर्भिक छ । के कस्तो कार्य गरेमा स्थानीय शासन पद्धति अझ सुदृढ हुन सक्छ भन्ने विषयमा सुझाव सहित प्रतिष्ठानको संस्थागत धारणा राखिएको भए अझ राम्रो हुने थियो । यस गोष्ठीमा व्यक्त गरिएका विचारहरुलाई आधार मान्दै आगामी दिनमा यस तर्फ प्रतिष्ठानले कार्य गरोस् भन्ने सुझाव दिन चाहन्छु ।

(४) श्री गोपाल घिमिरेः संचारकर्मी

- विगत १८ वर्ष यता स्थानीय निर्वाचन भएको छैन । स्थानीय निर्वाचन नहुँदा युवाको अधिकार हनन भएको छ ।
- युवाको अधिकार हनन हुँदा यसको क्षतिपूर्ति कसले, कसरी दिने हो, यो हाम्रो अधिकार हो कि होईन ?
- युवावर्गलाई स्थानीय सरकार भनेको के हो भन्ने वारेमा थाहानै छैन, किनकि स्थानीय निर्वाचन नहुँदा एउटा पुस्ताले यसमा सहभागि हुने अवसरनै पाएन । अविलम्व स्थानीय निर्वाचन होस् ।

कार्यपत्र माथि उठेका विषय उपर मुख्य सचिव तथा कार्यपत्र प्रस्तोता डा. सोमलाल सुवेदीको प्रतिक्रियाः

- राजनैतिक विषय प्रशासक (मुख्य सचिव) को अधिकार क्षेत्रमा नपर्ने भएको हुँदा राजनैतिक विषयमा केही जफाव दिन नसकिने वाध्यता रहेको ।
- यस संविधानको सही कार्यान्वयन गर्न professional idea आवश्यक पर्छ ।
- हाल हामीकहाँ professional idea नै नभएको अवस्था छ ।
- यस कार्यपत्रले issue identify मात्र गरेको हो, road map सहित समाधानका उपायहरु राजनीतिक दलहरुलेनै दिन सक्नु पर्छ । राजनैतिक दलहरुमा हालसम्म त्यस्तो सोचाई देखिएको छैन । उनीहरुको सोचाई र व्यवहारमा आएको फरक नै मुख्य समस्या हो ।
- यस कार्यपत्रले संविधान कार्यान्वयनमा आउने समस्यालाई उजागार गर्न मात्र खोजेको हुदा सोही कुरा कार्यपत्रमा समेटिएको हो । यस विषयका जानकार विज्ञहरु देशमै उपलव्ध छन् । वृहत छलफल वाट समस्या समाधान गर्न सकिन्छ, यसको लागि राजनैतिक ईच्छाशक्ति महत्वपूर्ण विषय हो ।

(२): नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको सरकार संचालनका अवसर र चुनौतीहरु

पहिलो कार्यपत्र प्रस्तुति त्यसउपर टिप्पणी र छलफलमा उठेका सवालहरु माथि सम्वोधन पश्चात स्थानीय शासन विज्ञ तथा पूर्व संविधान सभा सदस्य श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले "नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको सरकार संचालनका अवसर र चुनौतीहरु" विषयमा दोस्रो कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभयो । उक्त कार्यपत्रमाथि राजनीतिक विश्लेषक तथा स्थानीय शासन विज्ञ श्री तुलानारायण साहले टिप्पणी गर्नुभयो । टिप्पणीकर्ताले देहायका विषयहरु उठाउनु भएको थियो:

- सुशासन सम्बन्धमा धेरै गोष्ठीहरुमा सहभागी भए तापनि स्थानीय शासन सम्बन्धी विषयमा पहिलो पटक सहभागी हुने मौका प्राप्त भएको छ, यो अतिनै महत्वपूर्ण कार्यक्रममा सहभागी भै कार्यपत्रमाथि टिप्पणी गर्ने मौका दिएकोमा सर्वप्रथम स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।
- श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले प्रस्तुत गर्नुभएको कार्यपत्र सान्दर्भिक र सारगर्भित छ, यसमा उठाईएका विषयहरु महत्वपूर्ण छन् ।
- नेपालमा सुशासनको अवस्थामा सुधार आएको छैन । पछिल्लो समय सुशासन र स्थानीय शासनको अवस्था झन् बिग्रँदै गएको छ ।
- नेपालको नयाँ संविधान जारी भएपछि यो संविधान विवादित हुन पुग्यो तरपनि संविधानमा स्थानीय निकायका सम्वन्धमा व्यवस्था भएका बिषयहरु भने विवादरहित रहेका छन्, त्यसैले विवादित विषयहरुको समाधान खोज्दै स्थानीय तहको सरकार संचालन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्दै स्थानीय शासन पद्धतिमा सुधार ल्याउनु आवश्यक छ ।

यो कार्यपत्रमा देहायका सवालहरु समेत समावेश भएको भए झनै राम्रो हुने थियो:

- जिल्ला सभाले समन्वय गर्ने भनिएको छ, यो सभाको अधिकार के हो, कसरी काम गर्छ? स्थानीय तह सम्बन्धी अनुसूचीमा भएका अधिकारहरु यसले के कति प्रयोग गर्न पाउने वा नपाउने हो ?
- जिल्ला विवादको जड हो । जिल्लाका विषयमा थप छलफल हुन जरुरी छ ।
- स्थानीय निकायको अधिकार बढी छ र त्यो अधिकार सदुपयोग भए राम्रो तर दुरुपयोग भएमा खतराक अवस्था सिर्जना हुनसक्छ, स्थानीय निकायले त्यो अधिकार प्रयोग गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्वन्धमा थप विश्लेषण हुनु पर्ने ।
- साझा अधिकार (स्थानीय तह, प्रदेश, केन्द्र) ले विवाद ल्याउनेछ । साझा अधिकारको विवाद टुंग्याउन कसरी सकिन्छ कार्यपत्रमा समेटेको भए सुनमा सुगन्ध हुनेथियो ।
- समग्रमा कार्यपत्र महत्वपूर्ण र संग्रहनीय छ ।

समग्र टिप्पणी :

संविधानको पक्ष विपक्ष र खासगरी स्थानीय सरकारको प्रावधानलाई लिएर फ्लोरवाट धेरै सृजनात्मक टिप्पणीहरु आए । संक्षेपमा बुंदागत रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ:

- नेपालमा २००४ देखि ०७२ सालसम्म जम्मा ६९ वर्ष तर ७ वटा संविधान जारी भए । संविधान कानूनी दस्तावेज हो भने नेपाल बार एसोसिएसनबाट जारी हुन्थ्यो तर यो राजनैतिक दस्तावेज भएकाले हरेक राजनैतिक घटना उथलपुथलबाट नेपालमा संविधान जारी हुनेगर्छ । हरेक राजनैतिक परिवर्तनले संविधान दिएको छ । तर पछिल्लो संविधान किन विवादरहित भएन ? कारण
    - नेपालमा जातिगत विविधता छ धेरै जातिको वसोबास भए पनि २ जातिको मात्र प्रतिविम्वित हुने गरी संविधान जारी भयो । जो जस्तो छ उसको हेराई उस्तै हुन्छ त्यसैले यसलाई मधेसी कोणबाट हेर्न नसकेकोहो, यसमा सुधार हुन आवश्यक छ, नेपालको सविधान असमावेशी छ, यसले निश्चित जात र वर्गलाई मात्र ध्यान दिएको छ ।
    - विभिन्न जातजातिको बीच प्रतिष्पर्धा गर्नुपर्दा केही निश्चित जातको तुलनामा अन्य जाति, वर्ग र क्षेत्रको विकास र सहभागिता न्यून रहेको छ ।
- राजनैतिक समीकरण मात्र नभई सामाजिक समीकरण समेत मिलाउने गरी यो संविधान संसोधन हुन आवश्यक छ ।
- स्थानीय निकायको संरचना कस्तो हुने र त्यो संरचनाको आधार के हुने भन्ने प्रष्ट भएन ।
- हाम्रो समाजको विकास हाम्रै समाज, स्थानीय सरकार र त्यसका शासकले तय गर्ने हुँदा यसै अनुरुप कार्य हुनु पर्छ तर लामो समयदेखि स्थानीय निर्वाचन नहुँदा स्थानीय निकाय कमजोर भई गाउँगाउँमा विकृति, विसंगति र अपराध समेत बढेको छ ।
- पहाडको तुलनामा तराईका गाविसहरु न्यूनतम् शर्त तथा कार्य सम्पादन मापनमा वढी असफल भएका छन्, यसको मुख्य कारण कागजी प्रमाण तयार गर्न नसक्नु नै हो, यसमा कसरी सुधार गर्ने?
- सरकारी संयन्त्र मार्फत स्थानीय तहमा उपलव्ध हुनुपर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता आधारभुत सेवा दिन स्थानीय विद्यालय र स्वास्थ्य संस्था असमर्थ भएका छन् । यसको सुनिश्चितताको लागि यस सम्वन्धी अधिकार स्थानीय निकायलाई दिनु पर्छ । यसको समाधान संविधानले दिनुपर्छ ।
- यस बारेमा संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका अधिकारीहरुलेनै पहल गर्नुपर्छ, यो मन्त्रालय तयार छ कि छैन?

प्रस्तुत कार्यपत्रमा केही विज्ञहरुको सुझाव/धारणा यस प्रकार छः

(१) डा. जगदीशचन्द्र पोखरेलः पूर्व उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग

- नेपालको वर्तमान संविधानलाई कसरी कार्यान्वयन गर्ने र के गऱ्यो भने अर्को संविधानको आवश्यकता हुदैन, अब त्यसर्फ जानुपर्ने हुन्छ ।
- संविधान परिवर्तनशील दस्तावेज हो यसलाई जुनसुकै पार्टी वा सरकारले व्यवस्थापिका संसदमा दुइ तिहाई मत प्राप्त गरी संशोधन गर्न सक्छन् ।
- नेपालको संविधान २०४७ परिवर्तन हुनुको मुख्य कारण त्यस संविधानमा जनमत संग्रहको व्यवस्था थिएन । तर यो संविधानमा जनमत संग्रहको व्यवस्था भएकोले आवश्यक भएमा यो संविधान संशोधन गरेर परिमार्जन गर्नसकिन्छ ।
- ग्रे एरियामा सुधार गर्दै संविधानलाई कार्यान्वयनयोग्य बनाउन सकिन्छ, यो आवश्यक छ ।

- स्थानीय स्वयायत्त शासन ऐन लागु गर्दा राजनैतिक दलहरुमा विनम्रता देखिएको थिएन तरपनि ऐन निकै व्यवहारिक थियो, यसका कतिपय प्रावधानहरु पूर्ण रुपमा लागु हुनै पाएनन् । अव यस्तो नहोस् ।

(२) श्री लालबाबु प्रसाद यादवः व्यवस्थापिका संसदका मा सदस्य

- प्रस्तुत कार्यपत्रले ईतिहास समेटेको छ्ेन । किनकि कतिपय पुराना व्यवस्थामा स्थानीय सरकार सफल थिए । विभिन्न जात/जातिले नेपालमा शासन गरेको कुरा विर्सन हुदैन जस्तै गोपाल वंश, किरात वंश आदि । त्यो सबै समेट्दा मात्र सवै जात-जातिलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा समन्वय हुन्छ ।
- यो संविधान पछाडि धकेलिने संविधान होइन ।
- संविधान असफल भएमा नेपाल नामक राज्य रहन्छ रहँदैन भन्न सकिन्न ।
- अर्को संविधान देशले बनाउन सक्छ सक्दैन भन्न सकिने अवस्था छैन ।

(३) डा. प्रेम शर्मा, प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविध्यालय

- यो संविधानलाई खराब वा उत्कृष्ट दुवै तरिकाले व्याख्या गर्न सकिन्छ । उत्कृष्ट यसकारण कि यो संविधान जनताले बनाएको संविधान हो । झण्डै ८६ प्रतिशत जनता यो संविधान बनाउने प्रकृयामा संलग्न छन् ।
- खराब यस कारणकि यस संविधानमा गैससको अन्तरनिहित उद्देश्य समावेश छन्, संविधान भद्दा छ, धेरै कुरा लेखिएका छन्, यसको कार्यान्वयनमा धेरै अवरोधहरु छन् र आउने छन् ।
- उत्कृष्ट यस अर्थमा कि यो संविधानमा परिवर्तन, संसोधन गर्न सकिन्छ । जुनसुकै दल वा सरकारले दुई तिहाई वहुमतबाट परिमार्जन गर्न सकिन्छ ।
- खराब यस कारणकि संविधान विवादरहित रहन सकेन ।

(४) श्री खेमराज नेपालः पूर्व सचिव, नेपाल सरकार

- संविधानमा १८ वटा मौलिक हकको प्रयोग गर्न स्थानीय सरकारले दिने सेवा संग आवद्ध गर्नुपर्ने हुन्छ । ती मौलिक हकको संरक्षण गर्दै जनतालाई कसरी सेवा दिने, त्यसको कार्यान्वयन कसरी गर्ने भन्ने विषयमा यो संविधान मौन छ ।
- भूपरिवेष्ठित मुलुक नेपालको तीन तिरको खुला सिमानाका कारण स्थानीय सरकार ले गर्ने कार्याहरुमा थुप्रै चुनौतीहरु छन् । त्यसलाई सम्वोधन गर्ने नीति आवश्यक छ ।
- स्थानीय सरकारका प्रमुखले ३ ज (जल, जमिन र जंगल) को अधिकार र त्यो अधिकारको प्रयोगतर्फ ध्यान दिनुपर्ने अवस्था छ । संविधानको अनुसूचीमा यी ३ ज वारे स्पष्टता छैन ।
- राज्यले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरु गरेको छ ती प्रोटोकलहरुलाई स्थानीय निकायले कसरी व्यवहारमा उतार्ने भन्ने तर्फ ध्यान दिन जरुरी छ ।
- राज्यमा नैतिक मूल्य मान्यतामा कमी आएको छ । सत्तामा हुने राजनैतिक दलका भातृ संगठनहरुनै कर्मचारीलाई दबाव दिन आउँछन्, यो नहुनुपर्ने हो । नगर्नु पर्ने काम गर्न दबाव दिईन्छ, यसमा कसरी सुधार गर्ने?

- महानगरहरुको लागि छुटै ऐन बनाउनु पर्ने हुन्छ ।
- नगरपालिका र गाउँपालिकाहरुले गर्ने काम धेरै भएको तर वितीय स्रोत र पहुँच कम हुने भएकोले ठूलो वित्तीय संस्था वा बैंक खडा गरी सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४. बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी उत्कृष्ट काम गर्ने गाविसहरुलाई सम्मान कार्यक्रम

यस क्रममा बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरु पुरा गरेका गाविसहरुलाई पुरस्कृत गर्ने कार्यक्रम समेत रहेकाले बालमैत्री गाविस घोषणा भएको मोरङ्गको तेतरिया गाविस र घोषणा उन्मुख रहेको प्यूठान जिल्लाको भिंग्री गाविसलाई पुरस्कृत गर्ने कार्यक्रम भएकोले ती गाविसहरुका सचिव क्रमश: विश्वमणि न्यौपाने र हिमलाल पोखरेललाई गोष्ठीका प्रमुख अतिथि तथा नेपाली काँग्रेसका वरिष्ठ नेता श्री रामचन्द्र पौडेलले दोसल्ला, कदरपत्र र नगद पुरस्कार सहित सम्मानित गर्नुभयो । नेपालमा बालमैत्री गाविसलाई पुरस्कार र सम्मान गरेको यो पहिलो हो र स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानले प्रतिष्पर्धात्मक रुपमा उच्चकोटीको काम गर्ने स्थानीय सरकारलाई सम्मान तथा पुरस्कृत गर्दै जाने नीति लिएको छ ।

५. प्रमुख अतिथिको मन्तव्य

कार्यक्रमका प्रमुख अतिथिको रुपमा सभालाई सम्बोधन गर्दा हुँदा निम्न विषयहरुलाई समेत समेटिएको थियो ।

- यस गोष्ठीमा कानुन बनाउनेहरुलाई समेत राखेको भए राम्रो हुने रहेछ । ज्ञान र कर्मको संयोजन गर्न सक्दा राम्रो ।

- संविधान कार्यान्वयनमा ढिलाई भैरहेको कुरा नेपाली काँग्रेसका सभापति शेरबहादुर देउवा, एनेकपा माओवादीका अध्यक्ष पुष्पकमल दाहाल र नेकपा एमालेका नेता माधव कुमार नेपालसँग भेट गरी छलफल गरिसकेको छु । अहिले मात्र यस विषयमा प्रधानमन्त्रीसँग छलफल गरेर आएको छु ।
- संविधान कार्यान्वयनमा मधेसकै नेताहरुले व्यवधान खडा गरिरहेका छन् । गाउँ र नगरको पुनर्संरचना हुँदैछ, सबैलाई मिलाएर जानु पर्छ , संविधानको स्वामित्व सबैले लिनुपर्छ, यसको लागि उपयुक्त वातावरण तयार गर्नुपर्नेछ ।

- हाल जारी भएको संविधानमा विरोधाभास धेरै छन्, सशस्त्र युद्ध, जनआन्दोलन, मधेस आन्दोलन जस्ता विषयलाई समेत सम्वोधन गर्नु पर्ने अवस्था रह्यो । सबैको भावना समेटेर तयार गर्नुपर्ने भएकोले यो सहमतिको दस्तावेज भयो । अझ भनौ यो अल्पसंख्यकको डिक्टेसन सहितको वहुमतको संविधान हो ।
- संविधान कार्यान्वयन तुरुन्तै सुरु गर्नु पर्‍यो नत्र भने २०७४ माघ ०७ मा व्यवस्थापिका संसदको म्याद सकिन्छ अनि संविधानको मिति पनि सकिन्छ । संविधानले म्याद थप्ने भनेको छैन । गाउँपालिका र नगरपालिकाको निर्वाचन गर्न असन्तुष्ट पक्षलाई सन्तुष्ट पारी सहमतिमा लिनुपर्छ । कानुन बनाउनु पर्छ । कहाँबाट र कहिले के कुरा पुरा हुन्छ भन्ने कुराको हिसाब मिलेन । तसर्थ कुरा होईन काम छिटो गर्नुपर्छ । कार्यान्वयन छिटो गर्नुपर्छ । यो कार्यान्वयन भएन भने न संघीयता न गणतन्त्र हुन्छ न समावेशी हुन्छ । पुगेन भन्दाभन्दै संविधाननै नरहन सक्छ ।

> स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानले नेपाल सरकारको रणनीति कार्यान्वयन गर्ने स्थानीय निकायहरुलाई सम्मान र पुरस्कृत गरेर स्थानीय शासन प्रवर्द्धनमा महत्वपूर्ण कार्य गरेको छ । आफ्नो बाह्रौ स्थापना दिवसका अवसरमा बालमैत्री स्थानीय शासनमा उत्कृष्ट कार्य गर्ने गाउँ विकास समितिहरुलाई पुरस्कृत गरेर प्रतिष्ठानले एक सह्रानीय कार्य गरेको छ । यसको लागि स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । सरकारी क्षेत्रवाट समेत यस्तो कार्य हुनु आवश्यक छ ।
>
> प्रमुख अतिथि रामचन्द्र पौडेल
> २०७३/०१/०६
> होटल मल्ल, काठमाडौं

- जिल्लाको बारेमा ३ वटा पक्षहरु महत्वपूर्ण छन् । नेपालको भूभाग र भूभागको आय असमान भएकोले सेवा सुरक्षा र विकास असमान छ । सेवा केन्द्र विस्तार गर्ने कुरा गर्दानै विवाद आयो भने संघीयता कार्यान्वयन गर्न ठूलै चुनौती छ । ठाउँठाउँमा सेवा केन्द्रहरु राख्नुपर्ने हुन्छ । कार्यकारी अधिकार स्थानीय तहमानै हनु पर्नेछ । स्थानीय तह भन्नाले गाउँपालिका, नगरपालिका, र जिल्ला सभा भन्ने बुझ्नुपर्छ भनेर संविधान संशोधन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- स्थानीय निकायमा जनशक्ति थप गर्ने तर काम नगर्ने प्रवृत्ति बढेकोले हायर एण्ड फायरको व्यवस्था गर्नु ठिक हुन्छ ।
- विशेष संरचनाको व्यवस्था गरेर पनि पछाडि परेका वर्गलाई विशेष व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।
- मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न कठिन छ । काम गर्दै जाँदा व्यवहारले छुट्याउँदै जानुपर्छ ।

अन्त्यमा सबै राजनीतिक दलका नेताहरुलाई संविधान कार्यान्वयनमा गम्भीर हुन आग्रह गर्दै प्रमुख अतिथिले आफ्नो मन्तव्य पुरा गर्नुभयो ।

६. कार्यक्रम समापन

प्रतिष्ठानका सदस्य श्री पद्मा माथेमाले गोष्ठीका सबै उपस्थितलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्नुभएको थियो । यसपछि सभाको अध्यक्षता गरिरहनु भएका प्रतिष्ठानका अध्यक्ष श्री वीरेन्द्र बहादुर देउजाले आफ्नो मन्तव्य राख्दै बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति कार्यान्वनमा सफल रहेका २ वटा

गाविसहरुलाई सम्मान गर्न पाएकोमा खुशि व्यक्त गर्दै यो महत्वपूर्ण गोष्ठीमा सुझाव व्यक्त गर्नेहरुलाई धन्यवाद दिदै गोष्ठी सम्पन्न भएको जानकारी गराउनु भयो ।

'संविधान कार्यान्वयनमा खतरा'

[illegible]

संविधान कार्यान्वयन ढिलो भयो : पौडेल

▪ गोरखापत्र समाचारदाता

काठमाडौँ, वैशाख ६ गते। नेपाली काँग्रेसका वरिष्ठ नेता रामचन्द्र पौडेलले संविधान कार्यान्वयन गराउन ढिलो भइसकेको बताउनुभएको छ। उहाँले संविधान कार्यान्वयनमा जति ढिलो भयो, विकासनिर्माणमा त्यति नै ढिलो हुने भएकाले संविधान कार्यान्वयन गराउन ढिलो हुनु दुःखद भएको बताउनुभयो।

स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठानको १२ औँ स्थापना दिवसका अवसरमा सोमबार आयोजित कार्यक्रममा पौडेलले भन्नुभयो, "संविधान कार्यान्वयन गराउन आफू निरन्तर दलका नेताहरूसँग भेटघाटमा जुटे पनि नेताहरूले संविधान कार्यान्वनमा सक्रियता देखाएका छैनन्।"

केही दलका नेतालाई चित्त नबुझ्दैमा संविधान नमान्ने कुरा जायज नहुने भन्दै पौडेलले अब सबै दल र नेता मिलेर छिटोभन्दा छिटो संविधान कार्यान्वयन गराउनुको विकल्प नभएको प्रस्ट पार्नुभयो।

नेता पौडेलले स्थानीय निकायको पुनःसंरचनाअगाडि स्थानीय निकायको निर्वाचन हुन नसक्ने दाबी गर्नुभयो। उहाँले स्थानीय निकायको पुनःसंरचनाअगाडि स्थानीय निकायको निर्वाचन भए केही समयपछि सङ्घीय संरचनाको अर्को निर्वाचन गराउनुपर्ने भएकाले पुनःसंरचनाअगाडि स्थानीय निकायको निर्वाचन नहुने बताउनुभयो।

कार्यक्रममा मुख्य सचिव डा. सोमलाल सुवेदीले 'संविधानबमोजिम स्थानीय तहमा वित्तीय र जनशक्ति व्यवस्थापन' विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गर्दै स्थानीय निकायमा जननिर्वाचित प्रतिनिधि नभई जनशक्ति र वित्तीय व्यवस्था प्रभावकारी हुन नसक्ने प्रस्ट पार्नुभयो।

स्थानीय निकायमा लक्षित वर्गलाई विनियोजित गरिएको बजेट लक्षित समुदायका ठालु व्यक्तिको हातमा पुग्ने प्रवृत्ति अन्त्यका लागि स्थानीय निकायमा निर्वाचन अनिवार्य भएको उहाँको कार्यपत्रमा उल्लेख छ।

स्थानीय निकायका अर्का विज्ञ कृष्णप्रसाद सापकोटाले संविधानमा स्थानीय सरकारका अवसर र चुनौती विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो। संविधानमा जिल्ला सभा रहने भन्ने उल्लेख भए पनि जिल्लासभाको अधिकार कति हुने भन्ने प्रस्ट नहुँदा सर्वसाधारणदेखि नेताहरूसमेत अलमलमा परेको कार्यपत्रमा उल्लेख छ।

प्रतिष्ठानका अध्यक्ष वीरेन्द्रबहादुर देउजाको अध्यक्षतामा भएको कार्यक्रममा प्रतिष्ठानका पूर्वअध्यक्ष खेमराज नेपाल, स्थानीय शासनविज्ञ डा. प्रेम शर्मालगायतले सरकारले स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्न जति ढिला गर्‍यो, त्यति नै विकासनिर्माणमा लक्ष्यअनुरूप सफलता हासिल गर्न नसिकने विचार व्यक्त गर्नुभयो।

बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ सफल कार्यान्वयन गरिएका मोरङको तेतरिया र प्यूठानको भिङ्गी गाविसका सचिव क्रमशः विश्वमणि न्यौपाने र हिमलाल पोखरेललाई नगद पाँच हजारसहित फूलमाला र दोसल्लाले सम्मान गरिएको थियो।

अनुसुची १: सहभागिहरुको नामावली

क्र.सं.	नाम	पद/कार्यालय/संस्था	सम्पर्क नं.
१	मा. श्री रामचन्द्र पौडेल	पूर्व उप-प्रधानमन्त्री एवं वरिष्ठ नेता, नेपाली कांग्रेस	९८५११०६१०२
२	डा.सोमलाल सुवेदी	मुख्य सचिव, नेपाल सरकार	
३	श्री कृष्ण प्रसाद सापकोटा	पूर्व संविधान सभा सदस्य एवं स्थानीय शासन विज्ञ	९८५१०२७६९८
४	डा. विमलप्रसाद कोइराला	पूर्व मुख्य सचिव, नेपाल सरकार	९८५१०१४३९७
५	श्री महेशप्रसाद दहाल	सचिव, नेपाल सरकार	९८४१९३००४४
७	श्री तुलानारायण साह	नेपाल मधेश फाउण्डेसन (नेमाफ)	५५३३४२१
८	श्री अमित श्रेण्ठ	ODC	९८१८४७४११०
९	श्री पूर्णचन्द्र भट्टराई	सहसचिव सङ्घीय मामिला तथा स्था.वि.म.	९८५११५५१२३
१०	श्री रामनरेश प्र.यादव	महासंघ सदस्य	९८५५०४४१०९
११	श्री रेश्मीराज पाण्डे	सहसचिव सङ्घीय मामिला तथा स्था.वि.म.	
१२	श्री पुष्प तिवारी	कानुन अधिकृत, नेपाल नगरपालिका संघ	९८५१२०३५४४
१३	श्री सुवास चन्द्र ढकाल	निर्देशक, नेपाल वातावरण संरक्षण केन्द्र	९८४१५७२४१८
१४	श्री इन्दिरा कोइराला	युनिसेफ नेपाल	९८५१०१५५६८
१५	श्री परशुराम उपाध्याय	कार्यकारी निर्देशक, गाविस रा. महासंघ	९८५११९५०४८
१६	डा. श्याम भूर्तेल	सदस्य, स्थानीय शासन पुनःसंरचना आयोग	९८४९७५३५९९
१७	श्री डोरमणि पौडेल	अध्यक्ष, नेपाल नगरपालिका संघ	९८५५०६७५७६
१८	श्री युवराज भुसाल	पूर्व सचिव, नेपाल सरकार	९८५१०१५०३७
१९	डा. भोजराज पोखरेल	पूर्व प्रमुख निर्वाचन आयुक्त	९८५१०६८७७७
२०	डा. जगदीशचन्द्र पोखरेल	पूर्व उपाध्यक्ष राष्ट्रिय योजना आयोग	९८५१०३७०४४
२१	श्री विश्वमणि नेउपाने	गाविस सचिव, गाविस तेतरिया, मोरंग	९८४२१२४१०५
२२	श्री काशीराज दाहाल	काठमाडौं ९	९८५१०२२२६८
२३	श्री विजय थापा	सहायक आवासीय प्रतिनिधि, युएनएफपिए	९८०१०५६००३
२४	श्री सृजना पौडेल	शिक्षा मन्त्रालय	९८४१३५९४६५
२५	श्री भगवती नेपाल	अध्यक्ष, महिलाको हात	९८४१४६३०६२
२६	श्री दिपेन्द्र चौलागाई	समृद्धि फाउण्डेसन	९८५१०५२७८१
२७	श्री हिमलाल पोखरेल	गाविस सचिव, भिंग्री गाविस, प्यूठान	९८४१८४३१३२
२८	श्री रुद्रसिंह तामाङ्ग	कार्यकारी अधिकृत, काठमाडौं महानगरपालिका	९८५११८२५००
२९	प्रा. डा. गोविन्द ढकाल	प्रमुख, जनप्रशासन क्याम्पस, त्रिविवि	
३०	मा श्री लालबाबु प्रसाद यादव	सदस्य, व्यवस्थापिका संसद	९८४१४५५८११
३१	श्री सूर्यनाथ उपाध्याय	पूर्व प्रमुख आयुक्त, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	९८५१०४१११२
३२	श्री यज्ञ बडाल	काठमाडौं महानगरपालिका	९८४१२३९५३८
३३	डा. चन्द्रमणि अधिकारी	पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग	९८५१११६०८९
३४	श्री रश्मिना ढकाल	नासाविके, इलाम	९८४१६२८८०१
३५	प्रा. डा. प्रेम शर्मा	CDRD T.U.	
३६	डा. मुक्ति रिजाल	ISD	९८५१०६३७३१

क्र.सं.	नाम	पद/कार्यालय/संस्था	सम्पर्क नं.
३७	श्री बेदनिधि खनाल	अध्यागमन	९८५१०७३०३०
३८	श्री वसन्त केसी	अध्यागमन	९८४९६५६९११
३९	श्री वीरेन्द्र बहादुर देउजा	अध्यक्ष स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१२७१३१७
४०	श्री बालप्रसाद श्रेष्ठ	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१५७२२६१
४१	श्री डिल्लीप्रकाश घिमिरे	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१२८३९०४
४२	श्री खेमराज नेपाल	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४३३६१४९९
४३	श्री विनोदप्रसाद ढकाल	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१२६४८४१
४४	श्री रविन्द्रनाथ अधिकारी	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८५१०१७९२६
४५	श्री कृष्णा कार्की	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१५२४७७५
४६	श्री वशुधा सुवेदी	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	
४७	श्री पद्मा माथेमा	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८५१०८३२२५
४८	श्री रमेश चन्द्र पौडेल	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८५११७३२२२
४९	श्री शान्त कुमार प्रधान	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१५३७२००
५०	श्री बंशिधर घिमिरे	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८१८०५२३४०
५१	श्री उद्धव प्रसाद तिमल्सेना	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८५१२१०१७३
५२	श्री इन्द्र प्रसाद कार्की	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१७५८६५४
५३	श्री जित बहादुर तामाङ	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८१५५६६४०५
५४	श्री रमेश मैनाली	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१३७३४६२
५५	श्री ज्ञानीसिंह केसी	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४३४१२६७४
५६	श्री विदुर मैनाली	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८४१२८६६४४
५७	श्री दिवाकर नेउपाने	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	९८५१०४६४९४
५८	श्री नरविर देवान	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	
५९	श्री पवन अधिकारी	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	
६०	श्री विनिता अधिकारी	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	
६१	श्री कृष्णचन्द्र न्यौपाने	स्वशासन अध्ययन प्रतिष्ठान	
६२	श्री प्रदीप घिमिरे	जनता मिडिया	९८५१०९७६१६
६३	श्री मिलन भण्डारी	इमेज टिभि	९८१८४१२८८६
६४	श्री यज्ञराज रिमाल	स्थानीय सरोकार कार्यक्रम, नेपाल टेलिभिजन	९८५११९८२५८
६५	श्री चन्द्रमणि अधिकारी	हाम्रो काठमाडौं टेलिभिजन	९८५१११७०२२
६६	श्री रञ्जित तामाङ	रिपोर्टर, कारोवार दैनिक	
६७	श्री गोपाल घिमिरे	मेट्रो एफएम ९४.६	९८४१४०४१५३
६८	श्री विनय कुमार पाण्डे	एमडिआरसि मिडिया	९८४१०१०३५९
६९	श्री नारायण सापकोटा	रिपोर्टर, गोरखापत्र दैनिक	९८४९४२५२१०
७०	श्री शिव रेग्मी	स्थानीय सरोकार कार्यक्रम, नेपाल टेलिभिजन	९८५१२८७६९७
७१	श्री गोपीकृष्ण ढुंगाना	अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक	९८४१३७१४०६
७२	श्री उमा केसी	जनता मिडिया नेटवर्क	९८४४०४४६४८
७३	श्री राजु श्रेष्ठ	नेपाल टेलिभिजन	९८४१४४८४५७

अनुसुची २: कार्यपत्रको पूर्ण पाठ

नेपालको संविधान बमोजिम स्थानीय तहमा वित्तिय र जनशक्ति व्यवस्थापन

सोमलाल सुवेदी (पी.एच.डी.)
मुख्य सचिव नेपाल सरकार

प्रस्तुतिको खाका (Outines)

१. पृष्ठभूमि
२. संवैधानिक व्यवस्था
   क. संविधानमा भएको व्यवस्था
   ख. स्थानीय तहको अधिकारको सूची ८
   ग. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूची
३. वित्तीय व्यवस्थापन
४. जनशक्ति व्यवस्थापन
५. यक्ष पश्न
६. अन्य प्रश्न

१. पृष्ठभूमि

- नेपालको संविधानले स्थानीय तहको व्यवस्था गरेको ।
- विगत २०५४ सालपछि स्थानीय निकायको निर्वाचन नभएको
- कर्मचारी र दलीय संयन्त्रको मिश्रणबाट स्थानीय निकाय सञ्चालित ।
- विभन्न खालका कर्मचारी र न्युन जवाफदेही ।
- केन्द्रको सङ्क्रमणकालीन अवस्था ।

१. पृष्ठभूमि..........

- स्थानीय तहको निर्वाचन नेतृत्व नहुँदा व्यवस्थापन स्वामित्व कसले लिने, कसले दिने अवस्था
- सेवा प्रवाह, innovation , गुणस्तरको अवस्था
- निक्षेपण भन्दा काम चलाउ संस्कार
- वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण र पारदर्शिता
- ठालुको कब्जा र स्रोत व्यवस्थापन
- विषयगत नियकाहरुको जवाफदेही र क्रियाशिलता
- राजनीतिक संस्कार र माथिल्ला तहको व्यवस्थापन

२. क. संविधानमा भएको व्यवस्था

- मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको (धारा ५६)
- प्रदेशमा जिल्ला रहने (अनुसूची ४)
- स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका जिल्ला सभा रहने

ख. स्थानीय तहको अधिकारको सूची (अनुसूची ८)

- नगर प्रहरी, सहकारी संस्था, एफ.एम. संचालन
- स्थानीय कर (सम्पति कर, घर बहाल कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर) सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना मनोरञ्जन कर, मालपोत संकलन
- स्थानीय तहको सेवा व्यवस्थापन

ख. स्थानीय तहको अधिकारको सूची (अनुसूची ८)....

- स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन
- स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरु
- आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा
- आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई
- स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता
- स्थानीय सडक, ग्रामीण सडक, कृषि सडक, सिँचाई
- गाउँसभा, नगर सभा, जिल्ला सभा, स्थानीय अदालत

ख. स्थानीय तहको अधिकारको सूची (अनुसूची ८)....

- स्थानीय अभिलेख व्यवस्थापन
- घर जग्गा धनी पूर्जा वितरण
- कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन पशु स्वास्थ्य, सहकारी, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरुको व्यवस्थापन
- वेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन
- कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण
- खानेपानी, साना जलविद्युत आयोजना, बैकल्पिक उर्जा
- विपद व्यवस्थापन
- जलाधार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण
- भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास

ग. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूची

- सहकारी
- शिक्षा, खेलकुद र पत्रपत्रिका, कृषि, स्वास्थ्य
- विद्युत, खानेपानी, सिचाई जस्ता सेवाहरु
- सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवान तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयालटी, पर्यटन शुल्क
- खानी तथा खनिज

ग. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूची ....

- विपद व्यवस्थापन
- सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण
- व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यू, विवाह र तथ्याङ्क
- पुरातत्व, प्राचीन स्मारक र संग्राहालय
- सुकुम्बासी व्यवस्थापन
- प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी
- सवारी साधन अनुमति

३. वित्तीय व्यवस्थापन

- स्थानीय तहलाई दिइएको कर, शुल्क, दस्तुर सेवा शुल्क आदि स्थानीय राजस्वको संभाव्यता पहिचान
- राजस्व संभाव्यताको अधिकतम उपयोग/ परिचालन
- अनुसूची ८ बमोजिमका अधिकारको सूचीको खर्च अनुमान (Expenditure need)
- Finance follows the functions अवलम्बन
- राजस्वको न्यायोचित वितरणको हिस्सा उपभोग (नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने)

३. वित्तिय व्यवस्थापन.........

- प्रदेशबाट प्राप्त हुने वित्तीय समानीकरण अनुदानको उपभोग धारा ६० (५)
- राजस्व बाँडफाँड तथा रोयल्टीबाट प्राप्त अनुदान (सशर्त, निशर्त)
- सेवा, शुल्क व्यवस्थापन र सेवा प्रवाह
- वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण
- राजस्व योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन
- वित्तीय जवाफदेही प्रणाली
- साझा सुचीको लागि छुट्टै व्यवस्था
- शहरीकरण, पूर्वाधार विकास र सुरक्षित आवास

४. जनशक्ति व्यवस्थापन

- हाल भैरहेको जनशक्ति स्थिति पुनरावलोकन
- जनशक्तिको गाउँपालिका र नगरपालिकामा आवश्यकता पहिचान
- नपुग जनशक्ति पहिलो पटक केन्द्रबाट पठाउने
- क्रमश: स्थानीय तहले नै नियुक्ति गर्ने (Hire and fire को व्यवस्था सहित)
- शहरी विकासको लागि आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था

४. जनशक्ति व्यवस्थापन ......

- जिल्ला सभालाई केही कर्मचारी जिल्ला विकास समिति मै राखी पद मिल्दो स्थानीय तहमा समायोजना गर्ने ।
- प्रदेशमा जिल्लामा पनि त्यस्ता कर्मचारीलाई मिलान गर्ने
- कतै पनि पद र कार्य विवरण नमिल्ने स्थायी कर्मचारीलाई सुविधा दिई अवकाश दिने ।

५. यक्ष प्रश्न

- समान/असमान (Asymmetric) विकेन्द्रीकरण ?
- गाउँपालिका र नगरपालिका कति हुने ?
- जिल्ला सभाको भूमिका के हुने ?
- सङ्क्रमणकालीन कर्मचारी व्यवस्थापनमा सम्वद्ध पक्षको सहयोग ?
- प्रदेशका जिल्ला कति हुने (रहने गरी भनिएको) ?
- अहिलेका सबै कर्मचारी तहगत रुपमा खटाउन राजनीतिक सहयोग र नेतृत्व ?
- राजस्व लागि उपभोगी कर्मचारी व्यवस्थापन ?

६. अन्य पक्ष

- संविधानका सबै प्रावधान कार्यान्वयन र स्थानीय तहमा पर्ने प्रभाव ?
- संस्था निर्माणका आधार ?
- सेवा प्रवाहको मापदण्ड र कार्यान्वयन ?
- सार्वजनिक संस्थानबाट प्रदान गरिने सेवा र समन्वय ?
- कर्मचारी भर्ना गर्दा योग्यता परीक्षण व्यवस्था ?
- अधिकार सूची र साझा सूचीको प्रयोगमा स्पष्टता एवं समन्वय ?
- स्थानीय तहको निर्वाचन ?
- स्थानीय आर्थिक विकास र योजना ?

धन्यवाद

"नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको सरकार संचालनका अवसर र चुनौतीहरु"

कृष्णप्रसाद सापकोटा
२०७३/०१/६

पृष्ठभूमि

विश्वको राजनीतिक परिदृश्यलाई नियाल्दा सम्भवत लोकतान्त्रिक केन्द्रिय राज्यको स्थापना हुनुभन्दा पहिलेनै स्थानीय राज्यको जन्म भएको मानिन्छ । इतिहासकारहरु भन्छन् ईशापूर्व ५०७ मा नै भू-मध्यसागरमा अवस्थित ग्रीसको एथेन्समा एथेन्सबासीहरुले प्रत्यक्ष लोकमतमा आधारित स्थानीय नगर राज्य स्थापना गरेका थिए । एथेन्सबासीहरुले नै लोकतन्त्र वा डिमोक्र्यासी शब्दलाई प्रयोगमा ल्याएका थिए । त्यसैगरी इटालियन प्रायदिपको रोम शहरमा पनि एथेन्सको जस्तै प्रत्यक्ष लोकमतमा आधारित नगर राज्यको स्थापना गरेका थिए । रोमबासीहरुले भने यो प्रणालीको नाम गणतन्त्र वा 'रिपव्लिक' भन्न रुचाए । आज विश्वकै लागि यिनै नगर राज्यहरुले न्वारन गरेको नाम रुचिकर बनेको छ । 'डिमोक्र्यासी' र 'रिपव्लिक' नाम नै प्रिय ठानी आज केन्द्रिय राज्य प्रणालीको नाम रहन गएको छ । हामीले पनि यिनै नामलाई प्रिय ठान्दै नेपाली भाषामा अनुवादित नाम लोकतन्त्र र गणतन्त्र भन्ने गरेका छौं । नेपालको संविधान २०७२ ले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई संस्थागत गरेको छ ।

नेपालमा किरातकालदेखि नै प्रमाणिक रुपमा स्थानीय निकायहरु रहेको पाइन्छ । त्यतिबेला पनि स्थानीय निकायका रुपमा 'थुम' र 'पाञ्चाली' थिए । त्यसै गरी लिच्छवी कालमा पाञ्चाली (ग्राम) तल (इकाला) र द्रङ (नगर) का रुपमा स्थापित थिए । लिच्छवी कालमा केन्द्रिकृत शासन प्रणालीलाई अधिकतम रुपमा विकेन्द्रीत गरी स्थानीय निकायलाई अधिकारसम्पन्न बनाएको पाइन्छ । नेपालको इतिहासलाई फर्केर हेर्दा केन्द्रिय राज्य सत्ताको गठन र विघटन हुने क्रममा स्थानीय निकाय पनि गठन, विघटन र पुनर्गठनको प्रक्रियाबाट गुज्रिदै आएको पाइन्छ । आधुनिक नेपालमा कानूनी तथा संस्थागतरुपमा सर्वप्रथम वि.सं. १९७६ मा काठमाण्डौ म्यूनिसिपालिटीको स्थापनालाई मान्ने गरिन्छ ।

पहिलो स्थानीय निकायको गठन पश्चात स्थानीय तहमा न्याय निरुपण गर्ने कार्य स्थानीय निकाय बाहेकबाट सम्भव नभएकाले मान्यजन कचहरीको नामाकरण गरी देशका विभिन्न भूभागमा क्रमश: विस्तार गर्दै लगेको पाइन्छ । यसरी विस्तार गर्दै लैजादा २००७ सालको क्रान्ति पूर्वसम्म देशभरमा ग्राम पञ्चायतको कूल संख्या १७१ वटा रहेको देखिन आउँछ । हालसम्म स्थानीय निकायको नाम परिवर्तित राजनीतिक प्रणाली पिच्छे केहि फरक देखिए पनि प्रारम्भ देखिनै कुनै न कुनै रुपमा गाउँ, नगर र जिल्ला तहको संरचना रहदै आएको छ । शासन प्रणालीको भिन्नता सँगै स्थानीय निकायको अधिकार क्षेत्रमा केहि फरकता देखिए पनि नेपालको संविधान, २०७२ भन्दा अगि सम्म स्थानीय निकायहरु अधिकार सम्पन्न बन्न सकेका थिएनन् । निश्चयनै केहि कमि कमजोरी र चुनौतीका वावजुद नेपालको संविधान, २०७२ स्थानीय स्वायत्त शासनका हिसावले एउटा कोसेढुंगा सावित भएको छ भन्नु कुनै अत्युक्ति नहोला । वर्तमान संविधानले स्थानीय तहका लागि विधायिकी, कार्यकारिणी र न्यायिक अधिकार प्रदान गरेको छ ।

संविधानको प्रस्तावनामा '...राष्ट्रिय एकता, स्वाधिनता र स्वाभिमानलाई अक्षुण्ण राखी जनताको सार्वभौम अधिकार, स्वायत्तता र स्वशासनको अधिकारलाई आत्मासात् गर्दै, भन्ने व्यवस्था गरेर जनतालाई केबल पाँच वर्षमा एक पटक मताधिकार प्रयोग गर्न दिएर मात्र सार्वभौमिक अधिकारको उपयोगमा सिमित नगरी आफ्नो आवश्यकताको पहिचानमा, योजना तर्जुमामा, योजना कार्यन्वयनमा, योजना संरक्षण र उपभोगमा सहभागिता जनाउन पाउने स्वायत्त र स्वशासित स्थानीय तहको सरकारबाट मात्र बढी सम्भव छ भन्ने कुरालाई संविधानको प्रस्तावनाले आत्मसात गरेको पाईन्छ ।

हो, लोकतन्त्रको मानक भनेको केवल जनताले पाँच वर्षका लागि चुनेको केन्द्रिय विधायिका वा केन्द्रिय सरकार मात्र होईन । लोकतन्त्र भनेको त प्रणाली, पद्धती, प्रकृया र संस्कार सहितको एउटा प्याकेज हो । यो त जनताले शासन प्रणालीको हर प्रकृयामा सहभागी हुन पाउने पद्धतिबाट मात्र सम्भवछ भन्ने कुरामा हाम्रो विश्वास रही आएको छ । केवल जनताले पाँच वर्षमा एक पटक भोट हाल्न पाउने र भोट हालेकाबाट मनपरी शासित हुनु पर्ने प्रणाली मात्र

लोकतन्त्र होइन । लोकतन्त्र त सामुहिक संकल्प र जन सहभागितामा आधारित राज्य व्यवस्था हो । लोकतन्त्रमा केवल सिद्धान्त मात्र लोकतान्त्रिक भएर पुग्दैन व्यवहार पनि लोकतान्त्रिक संस्कारबाट निर्देशित हुनु पर्दछ । लोकतन्त्र एक ठाउँमा पुगेर पूर्ण बिराम लाग्ने कुरा नभएर लोकतन्त्र भनेको त जीवन पद्धति र अविरल यात्रा हो । यो यात्राका यात्री भनेको आम जनता र जिम्मेवार पदाधिकारी हुन् । हामीले इतिहास देखि वर्तमान सम्म सिकेको पाठ यही हो ।

लोकतन्त्रमा जनता र जन प्रतिनिधी मूलक संस्था दुबै बलियो हुनु पर्छ । जनप्रतिनिधि मूलक संस्था बलियो हुने र जनता कमजोर भएमा निरंकुशता पैदा हुन्छ र जनता मात्रै बलियो हुने र जनप्रतिनिधिमूलक संस्था कमजोर भएमा अराजकता पैदा हुन्छ, यसको नियन्त्रण र सन्तुलन नै लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्था हो । केवल स्थानीय तहको सरकारबाट मात्र शासन प्रणालीको हर प्रकृयामा जनताको सहभागिता वढी सुनिश्चित हुनसक्छ । यो प्रकृयाबाट मात्र जनतामा अन्तर निहित सार्वभौमिकताको अधिकत्तम प्रयोग हुन सक्छ । त्यसैले आजको विश्वले लोकतन्त्रलाई गतिशिल बनाउन सन्निकटता (सब्सीड्यारिटी) को सिद्धान्त प्रवर्धन गरेको हो । लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीबाट स्वतन्त्रता, स्वाभिमान, समानता र सह अस्तित्वको प्रवर्धन गर्दै तिव्रतर गतिमा समृद्धि प्राप्त गर्ने माध्यम भनेको नै सन्निकटताको सिद्धान्तको कार्यान्वयन हो । जसले जनताको नजिकको सरकारमा उनीहरुले प्रयोग गर्न सक्ने जति अधिकार अधिकत्तमरुपमा स्थापित गरिनु पर्छ भन्ने मान्यता अगाडी सार्छ । यसलाई आत्मासात गर्दै रसिया लगायत कतिपय मुलुकले स्थानीय जनप्रतिनिधि प्राप्त गर्नु जनताको मौलिकहकको रुपमा सवैधानिक व्यवस्था गरेका छन् । पोल्याण्ड आदि देशले अवशिष्ट अधिकार नै स्थानीय सरकारमा रहने व्यवस्था गरेका छन् । एकजना संघीयता सम्बन्धी प्रकाण्ड विद्वान रोनाल्ड वाट्स भन्छन् "संघीयता भनेको स्वशासन र सहशासनको मिश्रित रुप हो ।"

सैद्धान्तिक र नीतिगत आधारमा स्थानीय सरकार

संविधानको निर्देशक सिद्धान्तले '...परस्पर सहयोगमा आधारीत संघीयताका आधारमा संघीय इकाइहरुबीचको सम्बन्ध संचालन गर्दै स्थानीय स्वायतता र विकेन्द्रीकरणको आधारमा शासन व्यवस्थामा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मासात गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने राज्यको राजनितिक उद्देश्य हुनेछ' भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी राज्यका नीतिहरुमा 'विकास निर्माणको प्रकृयामा स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने' 'सामाजिक सांस्कृतिक तथा सेवामूलक कार्यमा स्थानीय समुदायको सिर्जनशिलताको प्रवर्धन र परिचालन गर्न स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै सामुदायिक विकास गर्ने' भन्ने व्यवस्थाले स्थानीय स्वायत्तताको माध्यमबाट मात्रै जनताले लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग र लाभ प्राप्त गर्न सक्ने छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

संरचनागत व्यवस्था

संविधानको धारा ५६ ले 'संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तिन तहको हुनेछ' भन्ने व्यवस्थाका साथै नेपालको राज्य शक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले यस संविधान तथा कानून बमोजिम गर्नेछन् भन्ने व्यवस्था र धारा ३०३ को परिभाषा खण्डमा 'संघीय इकाई भन्नाले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह सम्झनु पर्छ' भनि गरिएको व्यवस्थाका आधारमा स्थानीय स्वायत्तताका हिसाबले उत्कृष्ट मानिने ब्राजिल आदि मूलुकको संवैधानिक व्यवस्था जस्तै नेपालको संवैधानिक व्यवस्थाबाट स्थानीय तहलाई राज्यको एउटा महत्वपूर्ण अङ्ग स्वीकार गर्नु उपलब्धी पूर्ण रहेको छ । संविधानले स्थानीय तह अन्तरगत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला समन्वय समिति हुने व्यवस्था गर्नुका साथै गाउँ र नगरको वडा संख्या भने संघीय कानून अनुसार हुने भन्ने व्यहोरा संविधानमा उल्लेख छ ।

राज्यशक्तिको बाँडफाँटबाट स्थानीय तहका लागि प्राप्त अंश

संविधानको धारा ५६ अर्न्तरगत संघीय सरकारका लागि अनुसूची-५ मा व्यवस्था गरिए अनुसार सो सरकारले ३५ वटा अधिकार प्राप्त गरेको छ । त्यसै गरी प्रदेश सरकारको भागमा अनुसूची-६ ले २१ वटा अधिकार र अनुसूचि ८ मा

स्थानीय तहका लागि २२ वटा अधिकार सूचिकृत गरेको छ । अनुसूची ७ मा संघ र प्रदेशको साझा सूची रहेको छ, जसमा २५ वटा अधिकार रहेको छ । संघ प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारका लागि अनुसूची ९ मा १५ वटा अधिकारहरु समावेश गरिएको छ । मूलतः स्थानीय तह गाउँपालिका र नगरपालिकालाई प्रदान गरिएका अधिकारहरुमा 'नगरप्रहरी, सहकारी संस्था, एफ. एम. संचालन, स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाई, स्थानीय सडक, सिंचाई, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्तता घर जग्गा धनीपूर्जा वितरण, कृषि तथा पशुस्वास्थ्य, खानेपानी, साना जल विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा रहेका छन् । त्यसैगरी भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास, विपद व्यवस्थापन, जलाधार, वन्यजन्तु खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अशक्तहरुको व्यवस्थापन, गाउँसभा, नगरसभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्तताको व्यवस्थापन, स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता आदि रहेका छन् ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार साझा सूचीमा 'सहकारी, शिक्षा, खेलकुद र पत्रपत्रिका, स्वास्थ्य, कृषि, विद्युत्, खानेपानी, सिंचाई जस्ता सेवाहरु, सेवाशुल्क, दस्तुर, दण्द जरिवाना तथा प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, पर्यटन शुल्क, वन, जंगल, वन्यजन्तु, चरा चुरुंगी, जल उपयोग, वातावरण पर्यावरण तथा जैविक विविधता, खानी तथा खनिज, विपद व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण, व्यक्तिगत घटना, जन्म, मृत्यु, विवाह र तथ्याङ्क, पुरातत्व, प्राचीन स्मारक र संग्राहलय, सुकुम्बासी व्यवस्थापन, प्राकृति स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, सवारी साधन अनुमति रहेका छन् । मूलतः यी अधिकारहरु अहिलेसम्म जिल्ला तहका नेपाल सरकारका लाइन एजेन्सीहरुले प्रयोग गर्दै आएका छन् ।

विधायिकी अधिकार

स्थानीय निकायमा यसभन्दा अगि पनि विधायिकी अङ्गका रुपमा गाउँ परिषद, नगर परिषद र जिल्ला परिषदको व्यवस्था भएको भए पनि विधायिकी अधिकारका रुपमा विनियम स्वीकृत गर्ने, योजना र बजेट स्वीकृत गर्ने बाहेक अन्य अधिकारहरु थिएनन् । नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहका लागि सबै भन्दा धेरै विधायिकी अधिकार प्रदान गर्ने संघीय मूलुक ब्राजिलको हाराहारीमा पुग्न नसके पनि संविधानको धारा ५७ को उपधारा ४ ले 'स्थानीय तहको अधिकार अनुसूची-८ मा उल्लेखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान र गाउँसभा र नगरसभाले बनाएको कानून बमोजिम हुनेछ' भन्ने व्यवस्था गरेर एउटा ऐतिहासिक काम भएको छ । त्यसै गरी 'संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार अनुसूची -९ मा उल्लेखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग यो संविधान र संघीय कानून, प्रदेश कानून र गाउँसभा वा नगरसभाले बनाएको कानून बमोजिम हुनेछ ।' यसै गरी 'गाउँसभा वा नगरसभाले कानून बनाउदा संघीय कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनु पर्नेछ ।' प्रदेशसभा गाउँसभा वा नगरसभाले बनाएको त्यस्तो कानून संघीय कानूनसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ ।' यसै गरी उपधारा ७ ले 'गाउँसभा र नगरसभाले कानून बनाउँदा प्रदेश कानूनसँग नबाझिने गरी बनाउनु पर्नेछ र ... त्यस्तो कानून बाझिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ' भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संविधानको धारा ५९ ले 'संघ प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यन्वयन गर्ने छन् भन्ने विषय पनि गाउँसभा र नगरसभाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्नु महत्वपूर्ण अवसरका रुपमा लिइनु पर्छ ।

राष्ट्रियसभा निर्माणमा स्थानीय तहको भूमिका

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले २५% प्रतिशत राष्ट्रिय सभाका सदस्य निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेकोमा नेपालको संविधान २०७२ को धारा ८६ ले प्रदेश सभाका सदस्य, गाउँपालिका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुख रहेको निर्वाचक मण्डलद्वारा संघीय कानून बमोजिम प्रदेश सभाका सदस्य, गाउँ पालिकाका अध्यक्ष र उपाध्यक्ष तथा नगरपालिका प्रमुख र उपप्रमुखको मतको भार फरक हुने गरी प्रत्येक प्रदेशबाट

कम्तीमा तीन जना महिला, एक जना दलित र एक जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसंख्यक सहित आठ जना गरी निर्वाचित छपन्न जना रहने व्यवस्था गरेर राष्ट्रियसभा गठनमा स्थानीय तहको भूमिका अभिवृद्धि भएको छ ।

कार्यकरिणी अधिकार

संविधानको धारा २१४ ले 'स्थानीय तहको कार्यकारिणी अधिकार यो संविधान र संघीय कानूनको अधिनमा रही गाउँपालिका र नगरपालिकाकामा निहित रहनेछन्' भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी स्थानीय कार्यकारिणी अधिकार अनुसूची-८ अनुसूची-९ बमोजिम हुने गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाको नाममा हुने निर्णय वा आदेश र तत्ससम्बन्धी अधिकार पत्रको प्रमाणिकरण स्थानीय कानून बमोजिम हुने छ, भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाका कारण हाल सम्म सामान्य विषयमा समेत केन्द्रले बनाइदिएको ऐन, नियम र परिपत्र वा आदेशबाट चल्नु पर्ने र सवैजसो अधिकार मन्त्रालयका लाइन एजेन्सीले जिल्ला तहवाट प्रयोग गर्ने गरेका अधिकारहरु मूलतः यो व्यवस्था भएबाट नगरपालिका र गाउँ पालिकाकाको अधिकार क्षेत्रभित्र आउनु महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

वित्तीय अधिकार

स्थानीय तहले संविधानको अनुसूची-८ मा व्यवस्था भएको स्थानीय कर सम्पत्ति कर, घरवहाल कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, सेवा शुल्क, दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसायकर, भुमिकर (मालपोत), दण्ड जरिवाना, मनोरन्जन कर, मालपोत संकलन जस्ता संविधानबाट निर्धारित विषयमा गाउँ पालिका र नगरपालिकाले आफैं कानून बनाई करको दर निर्धारण गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ भने अनुसूची-९ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा सेवा शुल्क, दस्तुर, दण्ड जरिवाना तथा प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी, पर्यटन शुल्क समावेश गरिएको छ । साझा अधिकारको प्रयोग 'संविधान र संघीय कानून, प्रदेश कानून र गाउँसभा वा नगरसभाले बनाएको कानून बमोजिम' हुने भन्ने बन्दोवस्त भएकोछ । कानून बाझिएमा क्रमशः संघ र प्रादेशिक कानूनले महत्व पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ । यसैगरी स्थानीय तहको वित्तीय अधिकारमा संविधानको धारा ६० ले (नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने र नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताका आधारमा वित्तीय सामानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही बमोजिम प्रदेश सरकारले पनि आफूलाई प्राप्त हुने अनुदान र राजस्वको क्षमताका आधारमा स्थानीय तहलाई वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिस बमोजिम हुने' भन्ने व्यवस्था पनि संविधानले गरेको छ ।

प्रशासनिक अधिकार

संविधानको धारा २८५ ले प्रदेश मन्त्रिपरिषद, गाउँ कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकाले आफ्नो प्रशासन संचालन गर्न आवश्यकता अनुसार कानून बमोजिम विभिन्न सरकारी सेवाहरुको गठन र संचालन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

न्यायिक अधिकार

संविधानको धारा २१७ ले प्रत्येक गाउँपालिका वा नगरपालिकाका उपाध्यक्ष र उपप्रमुखको संयोजकतत्वमा गाउँसभा र नगरसभाले निर्वाचित गरेका दुई-दुई जना सदस्य समावेश भएको तीन सदस्यीय न्यायिक समितिले कानून बमोजिम प्राप्त हुने अधिकार क्षेत्रका विषयमा विवाद निरुपण गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको   छ । यसै गरी अनुसूची-८ ले स्थानीय तहका अधिकार क्षेत्रभित्र 'स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन' गर्नसक्ने व्यवस्था रहेकोले स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र क्षमताका आधारमा न्यायिक समितिमा मात्र सीमित नरही महानगरपालिका उप महानगरपालिका र सम्भावित 'मेट्रो सिटी' हरुले न्यायिक निरुपण इकाइकारुपमा स्थानीय अदालतसमेत राख्न सक्ने देखिन्छ ।

भाषिक अधिकार

समाज र राष्ट्रलाई एकतावद्ध बनाई राख्ने मुख्य आधार भनेको बहुभाषिक र बहु सांस्कृतिक सम्मीलन र सन्तुलित प्रयोगको अवस्था हो । यसका लागि संविधानको धारा ५१ मा व्यवस्था गरिएको सामाजिक र सांस्कृतिक रुपान्तरण सम्बन्धी नीति धारा ३२ मा व्यवस्था गरिएको भाषा तथा संस्कृति सम्बन्धी हकका साथै प्रदेशको क्षेत्राधिकार भित्र अनुसूची-६ मा भाषा, लिपी संस्कृति ...... को संरक्षण र प्रयोग परेको छ । त्यसैगरी अनुसूची -८ मा भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास सम्बन्धी अधिकार स्थानीय तहको क्षेत्राधिकार भित्र परेको छ । संविधानको धारा २८७ ले संविधान प्रारम्भ भएको एक वर्ष भित्र नेपाल सरकारले भाषा आयोग गठन गर्ने । प्रादेशिक तह सम्म भाषा आयोगको शाखा स्थापना गर्न सक्ने । भाषा आयोगले सरकारी काम काजको भाषाका रुपमा मान्यता पाउन पूरा गर्नुपर्ने आधारहरु निर्धारण गरी नेपाल सरकार समक्ष भाषाको सिफारिस गर्ने अवधि पाँच वर्षको हुने, भन्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ । संविधानले निर्दिष्ट गरेको यस व्यवस्थाको आधारमा संविधान प्रारम्भ भएको ६ वर्ष पछि प्रदेश सरकारले सरकारी कामकाजको भाषाका रुपमा संविधानको धारा ७ बमोजिम बहु संख्यक जनताले बोल्ने एक भन्दा बढी अन्य राष्ट्र भाषालाई प्रदेश कानून बमोजिम निर्धारण गरी प्रयोगमा आउन सक्ने अवस्था आउँछ । त्यस अवस्थामा प्रत्येक स्थानीय तहले प्रदेश कानुनले निर्धारण गरे बमोजिम नेपाली भाषा बाहेक अन्य राष्ट्रभाषा प्रयोग गर्ने अधिकार प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।

समावेसी सिद्धान्तका आधारमा व्यवस्थापिका र कार्यपालिका

नेपाली समाज विविधतायुक्त छ । विविधतायुक्त समाजका सबै पक्षलाई शासन प्रणालीको सबै प्रकृयामा सहभागी गराउन समावेशी सिद्धान्तलाई संविधानले अंगीकार गरेको छ । १२५ वटा जात जाति र १२३ वटा भाषा भाषी रहेको हाम्रो जस्तो मूलुकमा सबै जात र सबै भाषा भाषीलाई संघ र प्रदेशमा प्रतिनिधित्व गराउन प्राय असम्भव नै देखिन्छ । सबैलाई समावेश गराई सन्तुष्टी मापन गर्न सक्ने सम्भावना स्थानीय तहको रहन्छ । संविधानको धारा २२२ ले वडा समितिको एक जना वडा अध्यक्ष र कम्तीमा दुईजना महिला सदस्य सहित चार जना निर्वाचित सदस्य रहने व्यवस्था गरेको छ । यिनै वडा अध्यक्ष र सदस्य सहित पाँच जनाको गाउँ वडा कमिटी र नगर वडा कमिटीमा प्राय सबै जात जाति र भाषा भाषी समेटिने सम्भावना रहन सक्दछ । यि वडा कमिटीमा रहेका पाँच जना सदस्यका अतिरिक्त संविधानको धारा २१५ को व्यवस्था अनुसार गाउँ पालिकाको हकमा गाउँपालिका क्षेत्रमा एक व्यक्ति एकमतका आधारमा निर्वाचित अध्यक्ष/उपाध्यक्ष र गाउँ सभाले निर्वाचित गरेका चार जना महिला सदस्य रहने व्यवस्था रहेकोछ । गाउँ पालिकामा गाउँ सभाले निर्वाचित गरेका चार जना महिला सदस्य र दुई जना दलित वा अल्पसंख्यक रहने व्यवस्था रहेकोछ ।

यसैगरी नगर कार्यपालिकामा एक व्यक्ति एक मतका आधारमा निर्वाचित प्रमुख र उपप्रमुख, प्रत्येक वडावाट निर्वाचित वडाअध्यक्ष, नगरसभाले निर्वाचित गरेका पाँच जना महिला सदस्यका साथै तीन जना दलित वा अल्पसंख्यक रहने व्यवस्थाका कारण राज्यको स्थानीय शासन प्रणालीमा कुनै र कुनै प्रकारले सबै जात जाति र भाषा भाषी समुदायको प्रतिनिधित्व हुन सक्ने देखिन्छ ।

विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र

संविधानको धारा ५६ मा संघीय कानून बमोजिम समाजिक सांस्कृतिक संरक्षण वा विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिनेछ' भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यो व्यवस्थाले स्थानीय तहमा गाउँपालिका र नगरपालिका बाहेक पनि संघीय कानूनले 'विशेष क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र र स्वायत्त क्षेत्र' को अलग्गै संरचना निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था देखिन्छ । यसै गरी संविधानको अनुसूची-५ मा '...... स्थानीय तह सम्बन्धी मामिला र विशेष संरचना' सम्बन्धी विषय पनि संघीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र परेको छ । यस प्रकारको संरचना निर्धारण गर्न भरखरै गठन भएको संघीय आयोग लाई नेपाल सरकारले अधिकार प्रदान गरेको छ । स्थानीय तह र विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कसरी अलग अलग निर्धारण हुने हो प्रतिक्षाकै विषय बनेको छ ।

मेट्रो सिटी

नेपालको संविधान २०७२ ले मेट्रोसिटी सम्बन्धी व्यवस्था नगरेको भए पनि काठमाण्डौ उपत्यकाका महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका र नगरपाललिकाहरुले उपत्यका एकिकृत योजना तर्जुमा गरी पूर्वाभ्यास गरी सकेको अवस्था छ । एकातर्फ प्राय संसारका राजधानी सहरहरु कुनै पनि राज्य वा प्रदेशको मातहत रहने गरेका छैनन् भने अर्कोतर्फ राजधानी बाहेकका अन्य मेट्रोसिटीले पनि राज्य (प्रदेश) र स्थानीय सरकारका दुवै अधिकार नगरराज्यहरुले नै प्रयोग गर्ने गरेका हुन्छन् । जस्तै अष्ट्रियाको भियना, जर्मनीको वर्लिन, ह्याम्वर्ग र ब्रेमन आदि रहेका छन् । नेपालको संविधानले यस्तो व्यवस्था नगरको भए पनि यसबारेमा बिचार गर्नुपर्ने पक्ष रहेको देखिन्छ ।

समन्वयकारी अधिकार

संविधानको धारा २२० ले जिल्ला भित्रका गाउँपालिका र नगरपालिकाहरुबीच समन्वय गर्न जिल्लासभा र समन्वय समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । सो जिल्ला सभाको अधिकार क्षेत्र 'गाउँपालिका र नगरपालिकाबीच समन्वय गर्ने, 'विकास तथा निर्माणसम्बन्धी कार्यमा सन्तुलन कायम गर्न सोको अनुगमन गर्ने, जिल्लामा रहने संघीय र प्रदेश सरकारी कार्यालय र गाउँपालिका र नगरपालिका बीच समन्वय गर्ने, प्रदेश कानून बमोजिम अन्य कार्यहरु गर्ने' भन्ने व्यवस्था रहेको छ । संविधानले गरेको यो व्यवस्थाले राज्यका चार वटा तहहरु मध्ये संघ, प्रदेश र गाउँपालिका र नगरपालिकाले कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्ने र जिल्ला सभा/जिल्ला समन्वय समितिले समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने गरी अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरिदिएको छ ।

समुदायको अधिकार

संविधानको धारा ५९ ले संघ प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको निश्चित अंश रोयल्टी सेवा वा बस्तुको रुपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नुपर्ने, व्यवस्था र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा स्थानीय समुदायले लगानी गर्न चाहेमा '... अंश लगानी गर्न प्राथमिकता दिनुपर्ने व्यवस्था गरेर वित्तीय स्रोत साधनमा समुदायको अधिकार स्थापित गरेको छ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच अन्तर सम्बन्ध र विवाद समाधान सम्बन्धी व्यवस्था

संघ प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तर सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तको आधारमा हुने व्यवस्था रहेको छ । संविधानको धारा २३२ ले 'नेपाल सरकारले आफैं वा प्रदेश सरकार मार्फत गाउँ कार्यपालिका वा नगरपालिकालाई यो संविधान र संघीय कानून बमोजिम निर्देशन दिन सक्ने' व्यवस्था गरेको छ । यसका साथै धारा २३५ मा प्रदेश, गाउँपालिका र नगरपालिकावीच समन्वय गर्न र कुनै राजनीतिक विवाद उत्पन्न भएमा प्रदेश सभाले सम्वन्धित गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला समन्वय समितिसँग समन्वय गरी त्यस्तो विवादको समाधान गर्न सक्नेछ । त्यसैगरी प्रदेश, गाउँपालिका वा नगरपालिकाबीच विवाद उत्पन्न भएमा सम्बन्धित स्थानीय तहसँग समन्वय गरी प्रदेश सभाले विवाद समाधान गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा १३३ ले प्रत्येक तहका सरकारले बनाएका कानून वा कानूनको कुनै अंश विवादित भएमा सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक इजलासले निर्णय गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसै गरी संविधानको धारा १३७ ले संघ र प्रदेश, प्रदेश र प्रदेश र स्थानीय तह तथा स्थानीय तहहरुबीचको अधिकार क्षेत्र बारेमा भएको विवाद सम्बन्धी व्यवस्था पनि संवैधानिक इजलासले हेर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालनका चुनौतिहरु

विधायिकी अधिकारका सम्बन्धमा

संविधानको धारा २२६ ले गाउँसभा र नगरसभाले अनुसूची - ८ र ९ बमोजिम सूचीमा उल्लेख गरेका विषयमा कानून बनाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ भने अर्कोतर्फ धारा २२७ ले गाउँसभा र नगरसभाको सञ्चालन, बैठकको कार्यविधि, समिति गठन, सदस्यको पद रिक्त हुने अवस्था, गाउँसभा र नगरसभाका सदस्यले पाउने सुविधा, गाउँपालिका र नगरपालिकाको कर्मचारी र कार्यालय सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रदेश कानून बमोजिम हुनेछ भन्ने नियन्त्रणात्मक व्यवस्था गरेर कानून बनाउने अधिकार चाही स्थानीय तहलाई र नियम विनियम बनाउने प्रकृतिका सुक्ष्म व्यवस्थापनका अधिकार चाही प्रदेशमा रहनाले केही जटिलता उत्पन्न हुन सक्नेदेखिन्छ ।

कार्यकारी अधिकारको सम्बन्धमा

एकातर्फ अनुसूची-८ ले गाउँपालिका र नगरपालिकाका अधिकार निर्धारण गरेको छ भने अर्कोतर्फ कतिपय तिनै अधिकारहरु संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको सूचीमा पनि राखिएको छ । अनुसूची-८ ले निर्धारण गरेको अधिकार क्षेत्रमा गाउँपालिका र नगरपालिकाले आफैं कानून बनाउन पाउछन् भने साझा सूचीका विषयमा प्रत्येक तहगत सरकारले पनि कानून वनाउनसक्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । यस्तो अवस्थामा एकातिर कस्ले कुन बिषयमा कानुन वनाउने र अर्कोतर्फ संघीय र प्रादेशिक कानून निर्माण हुँदा स्थानीय तहका कार्यकारी अधिकारहरु कुण्ठित तथा साँघुरो हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

न्यायिक अधिकार सम्बन्धमा

संविधानको धारा २१७ ले गाउँपालिका र नगरपालिकाका कार्यकारिणीमा रहेका पदाधिकारीको अध्यक्षतामा बन्ने संरचनाले न्याय प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ । एउटा राजनीतिक दलबाट निर्वाचित भएका व्यक्तिले न्यायिक निर्णय दिँदा निष्पक्ष न्याय हुने कुरामा प्रश्न उठाउने सम्भावना रहन सक्छ । सैद्धान्तिक हिसावले विधायिकी, कार्यकारिणी र न्याय निरुपण निकाय फरक हुँदा शक्ति सन्तुलन र नियन्त्रण हुने मूल्य र मान्यतालाई समेत यो व्यवस्थाले आत्मसात नगरेको देखिन्छ । यस्तो प्रतिनिधित्व प्रणालीबाट भन्दा सम्बन्धित गाउँ र नगरका न्याय दिन सक्ने व्यक्तिहरुको रोष्टर तयार गरी त्यसै मध्येबाट गाउँ र नगरको कार्यकारिणीले छानेको एक जना र झगडियाहरुको पक्ष विपक्षबाट छानिएका व्यक्तिहरु एक-एक जना रहने समूहले न्याय दिने प्रणाली स्थापना गरिएको भए स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय निरुपणको बढी प्रभावकारिता हुने थियो ।

वित्तीय अधिकारका सम्बन्धमा

नेपालको संविधान २०७२ ले सामान्य प्रकृतिका क्षेत्रमा मात्र गाउँपालिका र नगरपालिकाले कर दस्तुर संकलन गर्ने अधिकार निर्धारण गरी अधिकांश राजस्व संघीय सरकारका क्षेत्राधिकार भित्र राखिएको छ । केही संघीय मूलुक ब्राजिल, जर्मनी र दक्षिण अफ्रिकाको अभ्यासलाई हेर्दा नेपालको संविधानले गरेको व्यवस्था त्यति उदार देखिदैन । जस्तै ब्राजिलको संविधानले नै संघले आफूले गरेको आय र औद्योगिक वस्तुबाट प्राप्त आयको ४८ प्रतिशत राजस्व, राज्य र नगरपालिकाका लागि छुट्याई सो मध्ये २१.५ प्रतिशत राज्य र २२.५ प्रतिशत नगरपालिकाको लागि छुट्याउने व्यवस्था रहेको छ भने ४ प्रतिशत अन्य तवरबाट स्थानीय तहमा खर्च गर्ने व्यवस्था छ । जर्मनीले पनि त्यस्तै प्रकारको व्यवस्था गरेको छ । दक्षिण अफ्रिकाले नेपालको जस्तै वित्तीय आयोग मार्फत वाँडफाँट गर्ने व्यवस्था गरेको भए पनि सो आयोगमा साउथ अफ्रिकन लोकल गभर्न्मेन्ट एशोसिएसन् (SALGA) का २ जना प्रतिनिधिले वित्तीय आयोगमा प्रतिनिधित्व गर्न पाउने त्यहाँको संवैधानिक व्यवस्थाले गर्दा त्यहाँका स्थानीय सरकारहरु न्यायोचित राजस्व बाँडफाँट गर्ने पद्धतिबाट लाभान्वित भैरहेका देखिन्छन् । तर नेपालको संविधानले यी दुवै खाले व्यवस्था गर्न नसक्दा संघीय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्तीय आयोगमा तार्किक छलफल हुने सम्भावना कम रहन्छ । हाम्रो जस्तो केन्द्रियतावादी

मनोवृत्तिले ग्रस्त न्याय क्षेत्र र बौद्धिक समाजबाट मात्र गठन हुने आयोगबाट न्यायोचित वाँटफाँट हुने कुरामा शंका गर्ने ठाउँ रहेको छ ।

प्रशासनिक अधिकारका सम्बन्धमा

संविधानको धारा २८५ ले स्थानीय गाउँपालिका र नगरपालिकाले आफ्नो प्रशासन संचालन गर्न कानून वमोजिम विभिन्न सरकारी सेवाको गठन र संचालन गर्न सक्नेछन् भन्ने व्यवस्था गरेको छ । जसका लागि तहगत सरकारका कानुन वन्नुपर्ने आवश्यकता छ । यस्तो कानुनको सामान्य मापदण्ड संघीय कानुनले तोकिदिनुपर्ने हुन्छ । यस विषयमा समयमै संघीय कानुन वन्न नसकेमा तथा संघीय कानुन अनुसार प्रादेशिक लोकसेवा आयोगको क्षेत्राधिकार स्थानीय सेवाका कर्मचारी छनौट गर्ने समेत नराख्ने हो भने स्थानीय सेवाको गठन प्रक्रियामा अनावश्यक ढिलाई र अन्यौल रहन सक्छ । साथै स्थानीय सेवासम्वन्धी कानुन वनाउने स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रलाई सुदृढीकरण गर्ने र क्षमता विकास गर्ने कार्य पनि सँगसँगै लैजानुपर्ने हुन्छ । यसका साथै स्थानीय तहमा समायोजन गर्ने सरकारी सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक कर्मचारीसम्वन्धी स्पष्ट खाका सहित समायोजन गरिएन भने स्थानीय सेवा प्रवाहमा नकारात्मक असर पर्नेछ । स्थानीय सेवामा कार्यरत विद्यमान कर्मचारीको उपयुक्त व्यवस्थापन वारेमा पनि हालसम्म अन्योल नै देखिन्छ ।

भाषिक अधिकारका सम्बन्धमा

राज्यका प्रत्येक तहमा हरेक नागरिकले आफ्नो मातृभाषामा पढ्न पाउने र सरकारी कामकाजमा प्रयोग गर्न पाउनु धेरै राम्रो कुरा हो । संविधानले यसका लागि अधिकार स्थापित गर्ने बाटो पनि खोलेको छ । प्रादेशिक कानूनद्वारा निर्धारण गरिने भाषा प्रयोगका लागि दक्ष मानवीय शक्ति आवश्यक पर्ने हुन्छ । यसका लागि आवश्यक पर्ने मानव शक्तिको पूर्वानुमान गरी अहिले देखि नै अध्ययन/अध्यापनका लागि विश्वविद्यालयले र दरवन्दीका लागि सरकारले योजना नवनाउने हो भने कार्यान्वयनका लागि चुनौती हुन सक्ने देखिन्छ ।

समावेशी सिद्धान्तको अभ्यासका समबन्धमा

शासन प्रणालीमा प्रत्येक समुदायको सहभागिता सुनिश्चितताको विषय राष्ट्रिय गौरवको विषय हो । यस्तो गौरबको विषयलाई अक्षुण्ण राख्न र यसबाट समाज र राष्ट्रले अधिकत्तम लाभ र समृद्धि हाशिल गर्न राज्यले विशेष योजना बनाईहाल्नु पर्ने जरुरी छ । स्थानीय प्रतिनिधिहरु निर्वाचित भए वित्तिकै उनीहरुका काम कर्तव्य र अधिकारका बारेमा, जवाफदेहीता र उत्तरदायित्वका बारेमा, सुशासनका बारेमा, विकासमुखी राजनीतिका बारेमा जनतालाई शासनका सम्भव क्षेत्रहरुमा सहभागी गराउने सम्वन्धमा विकासको केन्द्र समुदाय र ज्ञान र सीपको केन्द्र विद्यालय हुनुपर्छ भन्ने बारेमा प्रशिक्षित गरी देशव्यापी रुपमा सामाजिक परिवर्तनको चेतना फैलाउन ढिला गर्ने हो भने धेरै चुनौति थपिने सम्भावना रहन सक्नेछ ।

विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रका सम्बन्धमा

विशेष क्षेत्र, संरक्षित क्षेत्र र स्वायत्त क्षेत्र संघीय कानूनले निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ । स्थानीय तह र विशेष, संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्रकाबीच के भिन्नता हुन्छन् । विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र र स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र वा भूगोल एउटै हुने हो? कि फरक हुने हो? । एउटै हुने हो भने एउटै भौगोलिक क्षेत्र भित्र सेवाका क्षेत्रहरु कसरी छुट्याउने हो । फरक हुने हो भने संविधानको धारा ५६ ले नेपालको सबै भूभागमा संघ प्रदेश र स्थानीय तहले राज्य शक्तिको प्रयोग गर्छन भनेर भनिसकेको अवस्थामा स्थानीय तहलाई कुनै भूभागबाट अलग गर्न मिल्छ वा मिल्दैन । पछाडी पारिएको क्षेत्र र समुदाय वा अल्प संख्यक समुदायलाई यस्तो व्यवस्था गर्न खोजिएको हो भने यस्तो समुदायको बसोबास क्षेत्रलाई आधार मानि स्थानीय तह निर्माण गऱ्यो भने के हुन्छ? यस्ता विषयमा गम्भिर राजनीतिक र प्राज्ञिक बहसको आवश्यकता पूरा नगरी गरिने पूनर्संरचनाले भविष्यमा चुनौतिहरु आउने सम्भावना रहन्छ ।

अन्तर सम्बन्ध र विवाद समाधान सम्बन्धमा

प्रदेश सभाले प्रदेश, गाउँपालिका वा नगरपालिका विच विवाद उत्पन्न भएमा सम्बन्धित स्थानीय तह सँग समन्वय गरी विवाद समाधान गर्न सक्ने व्यवस्था संविधानले गरेको छ । एक स्थानीय तह र अर्को स्थानीय तहबीच विवाद भएमा प्रदेशले मिलाउन सक्ने सम्भावना रहन सक्छ । तर प्रदेश र स्थानीय तह वीच हुने विवादमा प्रदेशले मिलाउने भन्ने कुरा त्यति व्यवहारिक हुने सम्भावना कम हुन्छ । यस्तो अबस्थामा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको प्रतिनिधि भएको भए बढी व्यवहारिक हुन सक्थ्यो ।

एक अर्को तहको सरकार वीच अन्तर सम्बन्ध निरन्तर प्रक्रिया हो । यसका लागि केन्द्रिय तहमा केन्द्र, प्रदेशका मुख्य मन्त्री र स्थानीय तहको प्रादेशिक संघका प्रमुख र केन्द्रिय संघको प्रमुख रहेको अन्तर सरकार परिषद बनाउने व्यवस्था नहुँदा बारम्बार सम्बन्ध विग्रिन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

संविधान कार्यान्वयनका सम्बन्धमा

संविधान जारी भएको ७ महिना भइ सकेको छ । संविधान कार्यान्वयका लागी धेरै ऐन कानुन वन्नु पर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धी कुनै तयारी देखिदैन । एक वर्ष पछि संविधान सँग वाझिएका ऐन कानुन स्वतः खारेज हुन्छन्, तिनलाई प्रतिस्थापन गर्ने ऐन ल्याउने कुनै तयारी देखिदैन । संविधानले प्रत्येक तहका अधिकार क्षेत्र निर्धारण गरेको छ । सो अनुसार कार्यान्वय गर्न कर्मचारी व्यवस्थापन गर्न का लागि संविधानमा संक्रमण कालिन व्यवस्था रहेको छ, सो बारेमा चर्चा चलेको भए पनि हालसम्म कुनै ठोस प्रगति भएको देखिदैन । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको बारेमा तहगत अधिकार क्षेत्र बिभाजन हुनुपर्ने हो, त्यस तर्फ कुनै प्रयास नै भएको छैन । यि सबै कामका लागि कुन कुन मन्त्रालय र कुन कुन पदाधिकारीको जिम्मेवारी हो यस बारेमा हालसम्म पनि कोहि स्पष्ट नहुँदा संविधानको कार्यान्वय नै चुनौतिपूर्ण रहेको अवस्था देखिन्छ ।

निष्कर्ष

२०४७ सालको संविधानमा स्थानीय निकाय सम्बन्धि कुनै व्यवस्था नहुँदा सवै कुराका लागि स्थानीय निकायहरु केन्द्रको भर पर्नु पर्ने थियो । नेपालको संविधान २०७२ ले स्थानीय तहका लागि बिधायिकी, कार्यकारी, न्यायिक अधिकारहरु संविधानले नै व्यबस्था गरिदिएका कारण स्वायत्त रुपमा स्थानीय सरकार संचालन गर्न ठुलो अबसर प्राप्त भएको छ । अहिलेसम्म स्थानीय निकाय बाहेक अरुले गर्दै नगर्ने काम भनेको पञ्जिकरणको काम थियो । त्यो बाहेक सबै विकास निर्माणका काम गर्ने नेपाल सरकारका विषयगत कार्यालयहरु खडा गरिएका थिए । यस्तो अवस्थामा स्थानीय निकायले काम कम गर्दा पनि त्यतिसारो आलोचना हुने थिएन । उनीहरुले खास खास विषयगत कामका लागि त्यति धेरै जवाफदेहिता वहन गर्नु पर्ने थिएन ।

अब संविधानले प्रत्येक तहको अधिकार र जिम्मेवारी स्पष्ट तोकिसकेको अबस्थामा स्थानीय सरकारले पनि अरु तहका सरकारले जस्तै आफ्ना क्षेत्रका अधिकार र जिम्मेवारीका क्षेत्रमा पूर्णरुपले जवाफदेहिता बहन गर्नु पर्ने हुन्छ । स्थानीय तह जनताको सबभन्दा नजिकको सरकार भएकोले यसले अझ बढी जिम्मेवार भएर काम गर्नु पर्ने हुन्छ । पहिलेको जस्तो सबै कुरामा केन्द्रको मुख ताक्नु पर्ने अबस्था नभएकोले सिर्जनसिल भएर जनभावना अनुकुल काम गर्दा विकासको गति तिव्रतर हुन गई मुलुकले शीघ्र समृद्धि हासिल गर्न सक्छ । संविधानले प्रदान गरेको यो अबसरबाट स्थानीय सरकारले जनताको पक्षमा धेरै लाभ लिनसक्ने अबस्था एकातर्फ रहेको छ भने अर्कोतर्फ प्रदेश र संघीय सरकारले संविधानतः स्थानीय तहलाई सहयोग, समन्वय र सहकार्य गर्नु पर्ने क्षेत्रहरु धेरै नै रहेका छन् । हाम्रो जस्तो केन्द्रियतावादी मनोवृत्तिले ग्रस्त संरचनाबाट स्थानीय तहले त्यति सहज ढंगले काम गर्न पाउलान भन्ने कुरामा प्रसस्त शंका गर्ने ठाउँ रहेको छ । यी चुनौतिहरुलाई सामना गर्न सक्ने सबै तहले क्षमता प्राप्त गरेमा नेपाली समाजले शीघ्र विकास, शान्ति, समृद्धि र समुन्नती हासिल गर्ने कुरामा दुईमत हुन सक्तैन ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालको संविधान (२०७२)

२. सापकोटा, कृष्णप्रसाद समेत (२०७१), संघीयता र स्थानीय स्वायत्त शासन, काठमाडौं, गाविस राष्ट्रिय महासंघ नेपाल